

2020-02

jaargang 51
nummer 02
maart 2020

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Wandelen, niet winkelen
Multatuli als levensbeschouwelijk idool
De Totalitaire Staat van Giovanni Gentile

Van oude en nieuwe zonden
Onze masculiene domheid
Bert Gasenbeek en het HHC

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u., inloop vanaf 19:30 u.
kosten € 3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Voor: free stock photo

Achter: Multatuli (fotostudio Wegner & Mottu, Amsterdam, 1875); het Multatuli Museum, Bert Gasenbeek met Piet Spigt geprojecteerd op de achtergrond, de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht (foto's R. v. Elst)

De Vrijdenker

jaargang 51 • nummer 02 • maart 2020

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker/Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Voorwoord	Sicco Polders	3
Multatuli als levensbeschouwelijk idool	Bert Gasenbeek	4
Kaders met informatie over Multatuli	Redactie	5, 25, 31
Vrije wil 2	Sicco Polders	6
Wandelen, niet winkelen	Floris van den Berg	8
Een boekje open over een veellezer: Bert Gasenbeek	René van Elst	11
Van oude en nieuwe zonden	Anton van Hooff	13
De Totalitaire Staat van Giovanni Gentile	Maarten Gorter	15
Multatuli als hervormer	Anton Levien Constandse	19
Aspirant bestuursleden stellen zich voor	Ilse Vlasveld/Simon ten Kate	26
Onze masculiene domheid	Violette Rondeel	27
Bert Gasenbeek en CFI Low Countries	Floris van den Berg	28
Bert Gasenbeek en het HHC	Jules Brabers	29
Ingezonden mededelingen	Bert Gasenbeek/UvH	30
Bert Gasenbeek: bibliothecaris, documentalist...	Peter Derkx	31
Finissage - Floris van den Berg (boekbespreking)	Raymond van Es	32
Foto's	René van Elst	34
Column Terzijde: Xi Jinping	Sicco Polders	35
De auteurs van dit nummer/Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	36

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredacteur
Raymond van Es
Maarten Gorter – coördinator
Anton van Hooff
Sicco Polders – hoofdredacteur
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72
8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: redactie@devrijegedachte.nl

Website: devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte,
Groningerstraatweg 72
8921 TS Leeuwarden
tel. 06-46035615

E-mail: info@devrijegedachte.nl

IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- *Website:*
devrijegedachte.nl
- *YouTube-kanaal:*
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQgzLw
- *Facebook-pagina:*
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Voorwoord

Dat het vrijdenken relevant is, bleek deze maand weer in Frankrijk. Een zestienjarige scholiere noemde de islam een 'schijntreligie'. Geen fijne woordkeuze, beledigend ook, maar begrijpelijk in de hitte van het debat: zij werd beschimpt op het internet vanwege haar seksuele geaardheid. Wat volgde is bekend: serieus te nemen doodsbedreigingen en bewaking. Blasfemie is niet strafbaar in Frankrijk. En het beledigen van een godsdienst is minder erg dan iemand vervolgens met de dood te bedreigen. Althans, dat zou het moeten zijn in een seculiere staat waar religie geen machtsfactor is. Maar ook in Nederland is dat niet meer vanzelfsprekend, gezien de politieke macht van confessionele partijen. Verontrustend zijn ook de recent geuite zorgen over de toenemende invloed van het salafisme. Paniek is niet nodig, maar alertheid wel: het blijft opportuun op te komen voor het vrije woord en het vrije denken.

Iemand die dit altijd heeft gedaan is de humanist pur sang Bert Gasenbeek, vanwege zijn pensionering neemt hij 17 april afscheid. In deze editie schenken we ruimschoots aandacht aan zijn werk en verdiensten.

Ook staan we stil bij de tweehonderd jaar geleden geboren Eduard Douwes Dekker, wiens pseudoniem Multatuli voor het eerst opdook in de voorloper van ons blad, De Dageraad, dat in 1859 zijn *Geloofsbelijdenis* afdruckte. Anton Constandse schreef over Multatuli als hervormer, een nog steeds lezenswaardig artikel, en Bert Gasenbeek over Multatuli als vrijdenkersidool.

De nieuwe generatie vrijdenkers bij monde van Maarten Gorter behandelt het tot op heden niet erg bekende maar wel invloedrijke fascistische gedachtegoed uit het begin van de twintigste eeuw van de Italiaanse politicus en filosoof Giovanni Gentile.

Voor het iets luchtiger werk tekent ditmaal Anton van Hooff: over oude en nieuwe zonden. Het niet scheiden van afval, veelvuldig vliegen en het rijden van een SUV worden ouderwets afgekocht met een moderne aflat: groen stemmen. Hopelijk zijn onze lezers niet verstokte dogmatici met intolerante denkbeelden die hun dagelijkse beledigingen op sociale media afkopen met een abonnement op ons blad. Nee toch?

Sicco Polders - hoofdredacteur

Prijs voor beste artikel 2020

Vrijdenken doen we niet alleen. Zonder structurele dialoog geen kritisch denken, geen structureel denken zonder kritische dialoog. Wij roepen u op mee te praten en te denken door middel van het geschreven woord. Heeft u zich geërgerd aan of verwonderd over iets; of zit u iets dwars en wilt u er vanaf: klim in de 'pen'.

Schrijf een artikel dat des vrijdenkers is en verbaas ons met uw inzichten. Het beste artikel van 2020 wordt beloond met een eervolle vermelding, eeuwige roem en een waardebon van € 100,-. Voor de goede orde: de redacteurs komen niet voor de prijs in aanmerking.

Stuur uw bijdrage naar de redactie via het e-mailadres:

redactie@devrijegedachte.nl

Multatuli als levensbeschouwelijk idool

Bert Gasenbeek

Sterk ingekorte versie van de voordracht gehouden op 8 december 2010 op de publieksavond "Misschien is niets geheel waar, en zelfs dát niet". Zie voor een uitvoerige versie (incl. noten) mijn artikel "De roeping van de mens is mens te zijn": Multatuli als inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten" in: Gasenbeek, Bert, "Misschien is niets geheel waar ... en zelfs dat niet"; Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten. Papieren Tijger / Vrije Gedachte (2010), pp. 151-176.

Ik wil het in mijn voordracht met u hebben over Multatuli als levensbeschouwelijk idool voor vrijdenkers en humanisten. In een interview van Elsbeth Etty met de Multatulibiograaf Dik van der Meulen uit 27 september 2002 oordeelt de interviewster over Multatuli: "een zo gecompliceerd persoon als Douwes Dekker, met zijn uitzinnige geldsmijterij, zijn gokverslaving, zijn christuscomplex, zijn veelwijverij, zijn megalomanie...." In een publicatie stelt Van der Meulen: ook zijn opvattingen over democratie, het koningshuis en het socialisme zijn zeker conservatief te noemen. Men kan zich afvragen waar nu die fascinatie en zelfs die verering voor Multatuli door veel vrijdenkers en humanisten vandaan kwam en komt.

Multatuli en de vrijdenkers

Multatuli was erelid van de vrijdenkersbeweging maar toch is hij nooit lid geworden van de toenmalige vrijdenkersvereniging De Dageraad. Hij had namelijk een ambivalente houding ten opzichte van de vrijdenkers. Voor veel vrijdenkers was en is hij een icoon bij uitstek en voor velen ook een grote inspiratiebron. Multatuli vond zijn trouwste aanhangers bij de vrijdenkers. Niet alleen publiceerde hij zijn binnen en buiten de vrijdenkers-beweging belangrijke Gebed van den Onwetende in het vrijdenkersblad De Dageraad van april 1861, ook sprak hij vaak en bevolgen op bijeenkomsten van de Dageradianen. In 1864 en 1865 was Multatuli het stralende middelpunt tijdens de bijeenkomsten van De Dageraad in overvolle zalen en vanaf augustus 1866 vergaderde de vereniging zelfs onder een borstbeeld van Multatuli. Verder verschenen er speciale tijdschriftafleveringen over Multatuli en nog decennialang vierden de vrijdenkers de geboortedag van Multatuli. Het is dus

zeker geen al te boude uitspraak om te stellen dat hij door nogal wat vrijdenkers in de 19e eeuw als een heilige werd vereerd.

Op 9 juli 1882 besloot de vrijdenkersvereniging De Dageraad om Multatuli het erelidmaatschap aan te zullen bieden; ze deden dat in de aanwezigheid van 41 leden bijeen in het gebouw der Maatschappij "tot Nut van 't Algemeen" te Amsterdam. Als we het uittreksel van de notulen van deze vergadering erbij pakken dan lezen we: "Vervolgens werd met applaus tot lid van verdienste der Vereeniging De Dageraad benoemd de heer E. Douwes Dekker (Multatuli) te Nieder-Ingelheim bij Mainz." (Destijds woonde Multatuli in Duitsland.) Lid van verdienste dus en geen erelid ... maar zou hij het eerbetoon accepteren? Want Multatuli wilde altijd dat anderen hem zouden volgen, hij zou niemand volgen: "Ik kan met niemand meegaan. Men had moeten meegaan met my."

Hoe Multatuli op het eerbetoon reageerde lezen we in een brief: "Het lidmaatschap van den Dageraad durfde ik langen tyd niet aannemen. Al eischen de leden niets van my, ik zelf voel toch, dat hun vereerende benoeming verplichtingen oplegt. Niet zeker dáaraan te kunnen voldoen – verzekerd byna van m'n te kort komen! – heb ik lang geweeft. Er heeft 'n brief (...) gereed gelegen, waarin ik verzocht de benoeming in te trekken". Uiteindelijk deed hij dat niet en liet Multatuli na lang twijfelen op 7 oktober 1882 weten dat hij het erelidmaatschap accepteerde, maar wegens verdriet en zwakke gezondheid er van af moest zien om naar Nederland te komen. De ambivalente houding van Multatuli zelf verhinderde niet dat hij nog vaak geëerd en vereerd werd.

Multatuli als blijvende inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten

Aan de hand van de publicaties van zeven bekende vrijdenkers en humanisten heb ik in mijn bijdrage aan de bundel proberen te achterhalen waaruit de fascinatie van deze mensen voor Multatuli nu bestond, en of hij ook in deze tijd nog een inspiratiebron voor het vrijdenken en humanisme kan zijn. Ik behandelde: Adrien Gerhard, Jan Hoving, Anton Constandse, Jaap van Praag, Garnt Stuiveling, Piet Spigt en Wim van Dooren. Voordat ik de vraag kan beantwoorden of en zo ja op welke gronden leven en werk van Multatuli een inspiratiebron is geweest voor vrijdenkers en humanisten, zal ik eerst kort aangeven wat ik onder een inspiratiebron versta.

Vrijdenkers en humanisten kennen geen grote verhalen, heilige boeken, en nauwelijks rituelen; ze moeten zelf in het hier en nu zin en vorm geven aan hun leven. Daarbij kan men putten uit een veelheid aan bronnen voor persoonlijke zingeving, zoals omgang met de natuur, allerlei menselijke activiteiten en praktijken vormgegeven in werk, sport, kunst en filosofie. Eén belangrijke bron zijn de zogenaamde voorbeeldfiguren. In de visie van de filosoof Joachim Duyndam kan een voorbeeldfiguur "een humanistische bron van zingeving zijn, omdat de keuze van een voorbeeldfiguur en de ma-

nier waarop ermee wordt omgegaan, de levensbeschouwelijke kijk van iemand beïnvloedt. De rol van de voorbeeldfiguur is die van inspirator: de voorbeeldfiguur inspireert, wekt op, motiveert tot het op een betekenisvolle wijze eigen maken van aspecten van de voorbeeldfiguur." Dat Multatuli vele vrijdenkers en humanisten in de afgelopen honderdvijftig jaar heeft geïnspireerd lijkt mij overduidelijk. Ik wil nu proberen een aantal gemeenschappelijke aspecten van de betekenis van Multatuli voor de levensbeschouwing van vrijdenkers en humanisten benoemen.

Volgens mij gaat het om de volgende aspecten: Scepticisme en twijfel als positieve basishouding. Vaak wordt juist deze methode of werkwijze van Multatuli genoemd: er worden begrippen gebruikt als "sceptische grondhouding", "systematische twijfel", "fundamentele godsdienstkritiek". Oftewel een fundamentele basishouding die aanzet tot zelfstandig onderzoek. Een ander belangrijk aspect dat met Multatuli verbonden wordt is Multatuli als bevrijder van dogmatisme en vooroordeel, van onwaarachtigheid op allerlei maatschappelijke gebieden. Hij kreeg in de afgelopen honderdvijftig jaar bijnamen als "de beeldstormer", "de bestrijder", "de hervormer" en "de ontmaskeraar". Multatuli beperkte zich daarbij zeker niet alleen tot de godsdienst, maar hij ageerde ook tegen de "mishandeling" van de Javaan in Nederlands-Indië, en tegen de onrechtvaardige behandeling van arbeiders en vrouwen. Diverse vrijdenkers en humanisten wijzen ook op het geloof in de menselijke mogelijkheden dat uit Multatuli's werk gehaald kan worden. Zo zou Multatuli opwekken tot "zelf reenschap geven", "zelf je leven maken", en "zelfbewustwording". Daarbij ging hij uit van de autonomie van de moraal, en hij legde daarbij de grondslag in de mens zelf (autonoom zedelijk oordeel) en niet in Gods geboden.

Besluit: de roeping van den mens is mens te zyn.

De onderliggende waarden bij de gemeenschappelijke aspecten van de betekenis van Multatuli, zijn naar mijn mening: vrijheid, rechtvaardigheid, medemenselijkheid en autonomie. Waarden die ook in de beginselverklaringen van de Vrije Gedachte en het Humanistisch Verbond belangrijk zijn. Vanuit dit perspectief ben ik van mening dat vrijdenkers en humanisten zich tot de erfenamen van Multatuli mogen rekenen. Of hij nu "vrijdenker" en/of "humanist" genoemd mag worden is niet essentieel, wel is van belang dat Multatuli één van de belangrijkste "wegbereiders" van zowel De Vrije Gedachte als het Humanistisch Verbond genoemd mag worden. "De roeping van den mens is mens te zyn" is een beroemde uitspraak (Idee 136) van Multatuli die naar mijn mening niet alleen nog steeds actueel is, maar ook het achterliggende streven naar zingeving en humaniteit is nog steeds de kern van het vrijdenken en het humanisme.

Multatuli lichtte deze uitspraak als volgt toe: "de roeping van den mens is mens te zyn. Dáárheen moeten leiden opvoeding, wetgeving, enz. Alle middelen moeten zo weinig mogelijk worden aangewend, juist omdat het gebruik van veel middelen den weg afsnydt waarlangs men moet geraken tot het hoofddoel. (...) Dit nu maakt me verdrietig, dat we veelal belet worden mens te zyn, omdat wy door opvoeding en onderwys zyn verschoold. Door beroepskeuze verambtenaard, vermilitaird, en verbeurst. Door zedeleer en wetgeving verwrongen en vermanierd. Door godsdienst verstelseld en verkérkt ..." Multatuli: met recht en juist nu nog een belangrijke inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten.

Dit artikel stond eerder in De Vrijdenker 2011-02. Het is hier opnieuw afgedrukt in verband met de pensionering van Bert Gasenbeek (waarover verderop in dit nummer meer) en het feit dat Multatuli deze maand 200 jaar geleden geboren is. – *De Redactie*.

Wie was Eduard Douwes Dekker?

Eduard Douwes Dekker (1820-1887) werd geboren in de Korsjespoortsteeg te Amsterdam, in het huis dat nu het Multatuli Museum is. Na een afgebroken opleiding aan de Latijnse School en een baantje als jongste bediende in een textielzaak vertrok hij in 1838 op een schip waarop zijn vader kapitein was naar Nederlands-Indië, waar hij een loopbaan als bestuursambtenaar begon. Hij had moeite met de administratie en hield zich niet aan allerlei ongeschreven regels, wat er uiteindelijk toe leidde dat hij op wachtgeld werd gezet. In 1846 trouwde hij met Tine van Wijnbergen, met wie hij twee kinderen kreeg. Vanaf 1848 vervulde hij weer reguliere functies. Na drie jaar verblijf in Nederland werd hij in 1855 benoemd tot assistent-resident van het West-Javaanse district Lebak. Daar werd hij geconfronteerd met ernstig machtsmisbruik door de plaatselijke Indische hoofden. Zijn aanklacht tegen de lokale regent voor diens machtsmisbruik werd door het Nederlands-Indische bestuur afgewezen. Dekker nam daarop ontslag.

Teruggekeerd in Europa schreef hij onder het pseudoniem Multatuli (ik heb veel (leed) gedragen) het in 1860 verschenen boek Max Havelaar of de koffieveilingen der Nederlandsche Handel-Maatschappij. Het kritische boek over de bestuurscultuur van Nederlands-Indië maakte diepe indruk in Nederland. Hij werd een veelgelezen schrijver, vooral onder de socialisten, die zijn boeken in de kast hadden staan. Het werk werd in meer dan veertig talen vertaald. Naast de Max Havelaar zijn de zeven bundels Ideën (Ideeën) zijn belangrijkste werken. Deze bevatten een roman (Woutertje Pieterse), een toneelstuk (Vorstenschool), betogen en essays van maatschappijkritische aard.

In 1874 overleed Tine en in 1875 hertrouwde hij met Mimi Hamminck Schepel. In 1887 overleed Eduard Douwes Dekker op bijna 67-jarige leeftijd tijdens een astma-aanval in zijn huis te Ingelheim am Rhein.

Vrije wil 2

Sicco Polders

In mijn vorige artikel beloofde ik in te gaan op de zwakke kanten van het onrustbarende determinisme. Onrustbarend omdat het vrije wil lijkt uit te sluiten, en daarmee tegelijkertijd de verantwoordelijkheid voor ons handelen. Is er geen mogelijkheid om determinisme en vrije wil te combineren? Laten we kijken.

Verantwoordelijkheid

In een wereld waarin alles vastligt, vrije wil een illusie is of slechts een gevoel dat we hebben dat dient als pleister voor de mentale wond die de deterministische visie met zich meebrengt, wordt het toeschrijven van verantwoordelijkheid voor onze daden problematisch. Eerst iets over die verantwoordelijkheid. Als ik een antieke vaas omstoot ben ik causaal verantwoordelijk. De vaas was niet omgevallen als ik er niet tegen aan had gestoten. Maar of mij dat ook valt aan te rekenen, hangt ervan af. De intentie waarmee het gebeurde kan een rol spelen. Indien ik het expres heb gedaan, zal ik de gevolgen moeten aanvaarden, zoals vergoeding van de kosten. Maar intenties kunnen verborgen blijven, omstandigheden niet. Kan ik vanwege een motorische ziekte mijn armen niet in bedwang houden, of word ik gedwongen met een pistool op mijn hoofd de vaas om te stoten, dan heb ik geen andere keuze. Mijn vrijheid is

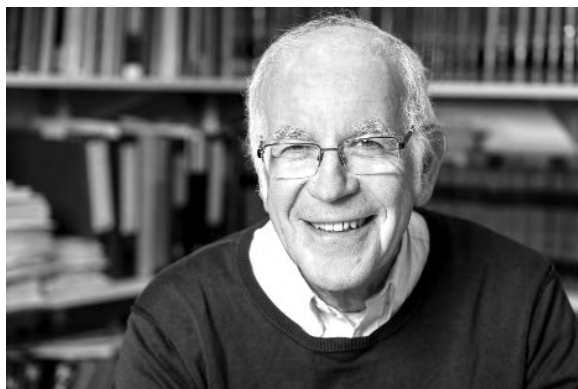
belemmerd en dan gelden er verzachtende omstandigheden. Natuurlijk had ik het bevel kunnen negeren, weliswaar met groot risico. Maar in hoeverre vinden we dat iemand zijn eigen leven op het spel moet zetten ter bescherming van een antieke vaas?

Vrijheid wordt gedefinieerd als het hebben van alternatieve mogelijkheden. Zijn die er niet, dan is men niet vrij. En als we niet vrij zijn, zijn we - ondanks causale verantwoordelijkheid - niet moreel verantwoordelijk

voor ons handelen. Als onze genetische dispositie, onze erfelijke aanleg en aanverwante hersenprocessen, de oorzaken zijn van een verminderde agressie-beheersing en wij een misdaad plegen, zijn we dan nog wel moreel verantwoordelijk voor die daad? Meestal betekent het dat er een beroep kan worden gedaan op verzachtende omstandigheden.

Een voorbeeld uit de praktijk ter illustratie. In 2009 wordt in een Italiaanse rechtbank Abdelmalek Bayout voorgeleid. Hij heeft iemand neergestoken die hem had beledigd vanwege zijn opgemaakte ogen. Het slachtoffer overlijdt. Zijn advocate vraagt aan de rechter: 'Wilt u er rekening mee houden dat de verdachte op het tijdstip van de moord geestelijk niet in orde was.' De rechter zegt dat toe en oordeelt dat de psychiatrische stoornis van de verdachte inderdaad een rol speelde bij het misdrijf en legt een straf op die drie jaar minder is dan de oorspronkelijke straf van tien jaar. De openbare aankla-

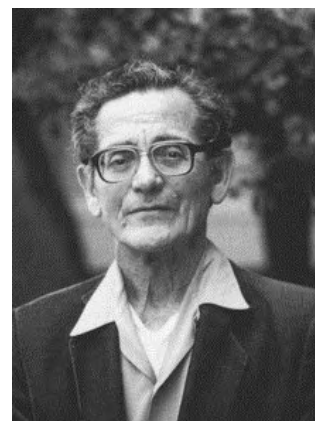
ger is het er niet mee eens en gaat in beroep. Er komt een nieuw psychiatrisch rapport waarin wordt gesteld dat de verdachte genen heeft die gelinkt zijn aan gewelddadig gedrag. Vooral de aanwezigheid van het gen monoamine oxidase, een enzym dat chemicaliën afbreekt in de hersenen en volgens wetenschappelijk onderzoek[1] gecorreleerd is met geweld, weet de rechter te overtuigen. De genen van de verdachte maken dat hij meer geneigd is tot gewelddadig gedrag in stressvolle situaties. De rechter besluit de straf met nog een jaar te verminderen.

Volgens hersenonderzoeker **Dick Swaab** zijn wilskracht en het beheersen van onze impulsen al van jongs af aan vastgelegd in ons brein. Hoe graag we ook willen stoppen met roken, minder willen drinken of ons willen beheersen als we worden geprovoceerd, we hebben het niet zelf in de hand. Wij zijn ons brein en dat wordt al van jongs af aan gevormd, zelfs al in de baarmoeder. We moeten ouders met 'criminele' breinen niet straffen, behalve dan om de samenleving te beschermen, en vooral beter kijken naar de effectiviteit van de behandelingen om herhaling te voorkomen. Een andere prominente hersenwetenschapper stelt dat ons bewustzijn een kwebeldoo is die achteraf een mooi verhaaltje verzint bij een besluit dat ons onbewuste allang genomen heeft. Een sterk reductionistische visie waar veel op af te dingen valt - wat ook is gebeurd - en die leidt tot het opheffen van morele verantwoordelijkheid.

Het experiment van Benjamin Libet

Ik leef graag in een wereld waarin ik mensen wel moreel verantwoordelijk kan houden voor hun daden. Ik noem straks twee manieren om de beschreven deterministische visie te bekritisieren en de vrije wil overeind te houden. Maar eerst een kritiek op het in mijn vorige artikel beschreven experiment uit de jaren tachtig van de vorige eeuw van de Amerikaanse neurofysioloog **Benjamin Libet** (1919-2007). De uitkomsten van zijn ex-

periment worden nog steeds gebruikt ter onderbouwing van de ontkenning van vrije wil. Libet toonde aan dat vóórdat wij besluiten te handelen, de hersenen het besluit al in gang hebben gezet. Latere experimenten uit 2013 lieten zien dat maar liefst vier seconden voordat een proefpersoon aangeeft zijn beslissing te hebben genomen, het brein al voorbereidingen treft voor de uiteindelijke beslissing. Onze hersenen beslissen voordat wij het doen. Gedachten en gedragingen zouden voorspelbaar zijn en vrije wil een illusie. De neurowetenschapper Sam Harris noemt ons zelfs biochemische trekkoppen.

Maar er is een gebrekkige overeenkomst tussen de realiteit en experimenten met proefpersonen. Men werd slechts gevraagd simpele handelingen uit te voeren, zoals het bewegen van de pols of het optellen en aftrekken van getallen, terwijl we in het echte leven beraadslagen over het verhogen van de hypotheek of het wel of niet doorzetten van een scheiding. Complexe beslissingen waarbij vele argumenten een rol spelen en meerdere varianten mogelijk zijn. Psychologisch onderzoek heeft daarbij uitgewezen dat wanneer we onze intenties meermaals overdenken en bekrachtigen dit onze uiteindelijke beslissing beïnvloedt. Een bewuste, goed doordachte intentie te stoppen met roken, gesteund door een geschreven of uitgesproken wil om de eerstvolgende verleiding te negeren, verhoogt de slagingskans aanzienlijk. Tot slot, hersenactiviteit voorafgaand aan een handeling is een indicatie voor een voorkeur voor een bepaalde keuze maar voorspelt slechts in tien procent van de gevallen accurater dan het opgooien van een muntje. Trouwens, de secondes tussen de neuronale activiteit en de uiteindelijke handeling, impliceren dat er niets meer kan gebeuren in de tussentijd. In een split-second reageren, zoals het ontwijken van een spookrijder op de A10, is er dan niet meer bij. Kortom, er valt aardig wat af te dingen op de conclusie dat vrije wil niet bestaat op basis van deze experimenten.

Een uitweg uit het determinisme?

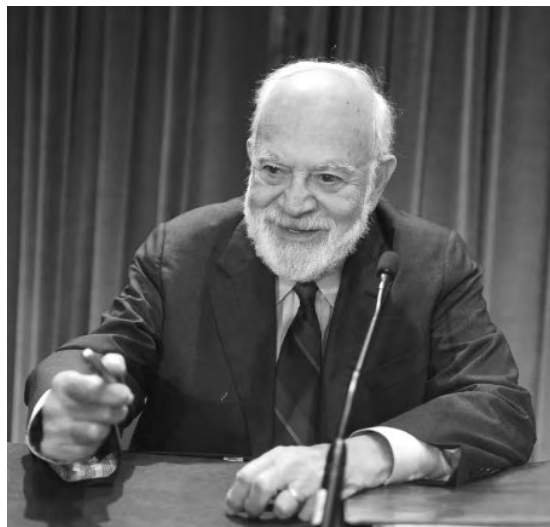
Sommige filosofen hebben betoogd dat vrije wil kan bestaan ondanks het determinisme. De eerste met deze alternatieve zienswijze is de Amerikaanse filosoof **Harry Frankfurt** (1929). Hij stelt dat mensen een hiërarchische wilsstructuur hebben. Wij hebben verlangens van de eerste orde (o1) en van de tweede orde (o2). Ik kan het verlangen hebben een glas bier te drinken (o1) en tegelijkertijd verlangen (o2) dit verlangen niet te hebben omdat ik wil afvallen. Het verlangen van de eerste orde doet mij daadwerkelijk handelen. Wanneer dit effectieve verlangen overeenkomt met wat ik echt wil, mijn verlangen van de tweede orde, is er sprake van een 'second-order volition'. Dit wilsbesluit is essentieel voor mij als een persoon.[2] De crux is dat het bestaan van mijn vrije wil niet afhangt van kunnen doen wat ik wil doen. Het gaat er niet om dat ik ook anders had kunnen doen, het gaat erom dat ik het verlangen dat ik heb, ook wil hebben.

Dat ik de wilsvrijheid heb de wil te hebben die ik daadwerkelijk wil hebben. Zo beschouwd kan iemand met een beperkte keuzevrijheid nog steeds uit vrije wil handelen. Vrije wil zit namelijk niet in het aantal keuzemogelijkheden, maar in het verband tussen dat wat iemand doet en dat wat iemand daadwerkelijk wilde doen. Dat ik werd gedwongen met een pistool om de antieke vaas om te stoten beperkte mijn vrije wil, tenzij ik de intentie had de vaas te vernielen. Alleen als ik de vaas niet om had willen stoten en dit wel deed omdat ik werd gedwongen dit te doen, ben ik niet moreel verantwoordelijk. Ik deed het *alleen* omdat ik niet anders kon. In het geval dat de gedwongen handeling overeenkomt met wat ik eigenlijk ook wilde doen, ben ik wel degelijk moreel verantwoordelijk, want ik had de vrije wil (o2) het te willen. Ik blijf moreel verantwoordelijk voor een handeling, zelfs wanneer de omstandigheden causaal bepaald zijn.

Frankfurt illustreert het met een gedachte-experiment. Voor de komende presidentsverkiezingen in de Verenigde Staten willen de Democraten zeker zijn van de overwinning. Zij installeren een apparaat in de hersenen van de kiezers, dat hen dwingt op de Democraten te stemmen. Stel dat u zo een apparaat in uw brein heeft en gaat stemmen. Als rechtgeaard Democraat was u nooit van plan geweest anders te stemmen dan wat u altijd al deed, en u stemt dan ook op de Democratische kandidaat. Indien u wel op Trump had willen stemmen had het apparaat u gedwongen op de Democraten te stemmen. Met andere woorden, u kon niet anders dan op de Democraten stemmen. Er was geen andere keuze vanwege het apparaat in uw brein. Omdat er alternatieve mogelijkheden ontbraken was u gedetermineerd en dus *niet* verantwoordelijk voor uw keuze want u kon niet anders handelen. Frankfurt stelt daarentegen dat u *wel* ver-

antwoordelijk bent voor de uitgebrachte stem want u deed wat u wilde doen, ook al had u niet anders gekund.

Toch blijft het mijns inziens dan wel de vraag, wat uw initiële overtuiging op de Democratische partij te stemmen veroorzaakte. Hoe kunnen we weten of dit verlangen van de tweede orde niet causaal was bepaald? Neem het voorbeeld van het glas bier waar ik naar verlang. Naast het verlangen naar bier verlang ik ernaar af te vallen. Maar dit verlangen van de tweede orde af te willen vallen is niet per se een vrij wilsbesluit. Misschien is mijn wil om af te vallen gedetermineerd door mijn

genetische aanleg of door manipulatie, zoals reclame. Om dan te spreken van vrije wil zoals opgevat door Frankfurt hebben we een verlangen van de derde orde nodig dat overeenkomt met mijn verlangen van de tweede orde. Een oneindige reeks dreigt. En, zoals al eerder gezegd, hoe komen we achter iemand werkelijke intenties? Frankfurts oplossing overtuigt mij niet.

De tweede filosoof met een verdediging van de vrije wil is de Canadees-Amerikaanse filosofe **Patricia Churchland** (1943). Zij veronderstelt dat handelingen min of meer vrij kunnen zijn, afhankelijk van de controle die we erover kunnen uitoefenen. Er zijn interne factoren die onze wil beperken, zoals onze aangeboren genetische afwijkingen, en externe factoren, zoals bedreigingen door pistolen. Om te kunnen spreken van een vrije wilsdaad moeten we volgens Churchland kijken naar hoeveel interne en externe factoren ons beïnvloeden en hoeveel controle we kunnen hebben over ons handelen. Het is evolutionair bepaald dat we mensen willen prijzen of willen beschuldigen voor wat ze doen. Maar om schuld toe te kunnen wijzen of iemand juist te willen prijzen voor een handeling, moeten we wel kijken in hoeverre diegene controle had over wat hij of zij deed. Dat ik tijdens het eten moet kiezen ligt buiten mijn controle, dat ik niet over iemands eten heen nies, niet. We moeten volgens Churchland niet vragen of iemand vrij was tijdens zijn daad, maar in hoeverre iemand controle had over zijn daad. Hoe meer controle des te meer verantwoordelijkheid. In dit geval was verlaging van de straf in het eerder genoemde geval van Bayout begrijpelijk. Hij had door zijn genetische opmaak minder controle over zijn agressie dan anderen hadden gehad in dezelfde omstandigheden. Maar of dit nu de juiste weg is om de vrije wil te redden van het determinisme, betwijfel ik. Tenslotte kan ook Churchland er niet omheen dat onze handelingen worden gedetermineerd door ofwel interne ofwel externe factoren.

Determinisme en vrije wil: filosofische problemen waar we niet lijken uit te komen en die juist daarom het onderzoeken waard blijven.

[1] Het wetenschappelijk onderzoek waarnaar verwezen wordt, is de studie uit 2002 van Terry Moffitt, een geneticus aan het Instituut voor Psychiatrie aan het King's College te Londen. Zij vond een associatie tussen lage niveaus van MAO-A enerzijds en agressief en crimineel gedrag anderzijds bij jonge mannen die waren opgevoed in

een milieu (in Volendam!) gekenmerkt door misbruik. Specifiek toonde Moffitt aan dat jongens die tijdens hun kindertijd zwaar mishandeld werden (bijvoorbeeld door ouderlijke afwijzing, fysieke mishandeling, of seksueel misbruik) negen keer meer kans hebben om antisociaal of gewelddadig gedrag te ontwikkelen dan jongens met dezelfde afwijkingen die opgroeiden in een verantwoorde omgeving.

[2] Frankfurt noemt mensen zonder verlangens van de tweede orde, mensen die slechts handelen zonder dat handelen te beredeneren, *wantons*. Frankfurt, H., *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, *The Journal of Philosophy*, Vol. 68, No. 1 (Jan. 14, 1971), p. 5-20.

Wandelen, niet winkelen

Pleidooi voor rebellie tegen het hypermobilisme

Floris van den Berg

Boekbespreking Ton Lemaire, *Met lichte tred. De wereld van de wandelaar*, Ambo/Anthos, Amsterdam, 2019.

Filosofische boeken zijn lang niet altijd een genoegen om te lezen. Sterker nog, in de filosofische traditie zijn heel veel ontoegankelijke, afstotelijke en ook onzinnige teksten te vinden. Ik zal geen voorbeelden geven. Beter wandelen dan een werk van Deleuze lezen. Als je leest, lees liever de parels, zoals het boek *Met lichte tred. De wereld van de wandelaar* (2019) door filosoof Ton Lemaire (1941). Dit prachtig geschreven, toegankelijke en fraai geïllustreerde filosofieboek is niet alleen een genoegen om te lezen, maar is ook inhoudelijk interessant. Bovendien spoort het boek mij aan meer te wandelen en me er niet schuldig over te voelen, omdat het 'lang duurt' en daarmee tijd vergt ten koste van al die taken die thuis en op het werk wachten. Wandelen is geen moment weg van het echte leven, maar wandelen maakt

juist deel uit van de essentie van een zinvol leven. Als ik 's ochtends de honden uitlaat langs de Kromme Rijn, is dat geen verloren tijd of afstand nemen van de dingen die belangrijk zijn, nee, het is waar het om gaat in het leven.

Lemaire pleit voor wandelen als levenskunst. Hij wil wandelen herwaarderen, dat wij de intrinsieke waarde van wandelen waarderen. Hij betoogt dat wandelen iets anders is dan lopen. Lopen doe je om ergens heen te gaan, lopen is puur instrumenteel. Bij een wandeling loop je natuurlijk ook, maar gaat het primair om de weg, niet om de bestemming, zoals bij lopen juist wel de bestemming primair is. Lemaire wijst erop dat lopen in de moderne tijd – vanaf de jaren 1960 – is verworden tot restafstand: mensen lopen alleen om de kleine stukjes tussen andere vormen van verplaatsing te overbruggen, vanaf de auto naar de lift of roltrap, van de trein naar de tram, van het vliegtuig naar de taxi, et cetera.

De paden op

Met lichte tred is een cultuurfilosofische verkenning van wandelen. Lemaire bekijkt wandelen vanuit allerlei verschillende perspectieven. Zo bespreekt hij wandelaars, wandeldenkers, wandelaars in de schilderkunst en culturele visies op wandelen. Zo blijkt het wandelpad een uitvinder te hebben: de Fransman Denecourt die als eerste gemarkeerde wandelpaden aanlegde voor recreatie in het bos Fontainebleau bij Parijs. In 1839 maakte Denecourt een wandelgidsje waarin de routes staan.

Voor wie wel eens in een Nederlands bos heeft gewandeld: het idee van Denecourt is er alomtegenwoordig. De postzegelstukjes bos die zijn overgebleven na de industrialisatie van de landbouw zijn hotspots van gemarkeerde wandelpaden en voor een uitspanning hoef je dikwijls ook niet ver te wandelen. In 1914 was in Nederland de primeur van een eerste gemarkeerd wandelpad. Maar zelfs in het kleine Nederland zijn er lange afstand wandelpaden (LAWs). Het beroemdste daarvan is het Pieterpad uit 1983. Het pad is uitgezet door de dames Toos Goorhuis-Tjalsma en Bertje Jens. Ik heb de beide gidsboekjes van het Pieterpad. Ik ben in Pieterburen begon-

nen en ben nu in ergens in Drenthe. Het zal nog wel even duren voordat ik alle etappes heb voltooid. Er wordt wel gezegd dat een echte Nederlander de Elfstedentocht geschaapt moet hebben, maar ik pleit ervoor dat iedere Nederlander het Pieterpad (in losse etappes) loopt. Als je wil voelen hoe een land is, moet je er doorheen lopen. Alleen door lopen kun je de omgeving pas goed verkennen en je eigen maken. Of zoals Goethe schrijft, aangehaald door Lemaire: *‘Nur wo du zu Fuss warst, bist du auch wirklich gewesen.’*

Cultuurfilosoof Lemaire gebruikt het fenomeen wandelen om te komen tot een ‘diagnose van de moderniteit’. Hij doet meteen in het begin van het boek al een boude poging: ‘De mobiele moderne mens blijkt tegelijk een uitgesproken sedentair te zijn, iets wat trouwens in bijna één oogopslag te zien is wanneer we waarnemen

hoeveel mensen te dik of zelfs zwaarlijvig zijn waardoor ze tot weinig anders in staat zijn dan strompelen of waggelen.’ (p. 12)

Wandelen als levenskunst is ook te vinden bij de pionier van simpel leven in de natuur, **Henry David Thoreau**, die een essay over wandelen schreef, *Walking* (1862). Lemaire schrijft over hem: ‘Zo’n wandeling waarover hij het heeft en zonder welke hij niet zou kunnen leven, is heel wat meer dan een ommetje dat goed is voor je conditie: het staat voor een algemene houding, het is een zijnswijze.’ (p. 68) Thoreau: *‘It matters not where or how far you travel – the farther commonly the worse – but how much alive you are. It makes no odds into what seeming desert the poet is born. Though all the neighbours pronounce it a Sahara, it will be a paradise to him: for the desert which we see is the result of the barrenness of our experience.’* (Het maakt niet uit waarheen of hoe ver je reist – gewoonlijk hoe verder des te slechter – maar hoe intens je leeft. Het maakt niet uit in wat voor ogenschijnlijke woestijn de dichter is geboren. Ook als alle buren het een Sahara noemen, zal het voor hem een paradijs zijn: want de woestijn die we zien komt voort uit de onvruchtbaarheid van onze ervaring. Uit Lemaire, p. 69-70). Lemaire voegt daar aan toe: ‘[...] hoe beter iemand de kunst verstaat om in de eigen omgeving te wandelen hoe minder zo iemand zin heeft om verre reizen te maken.’ (p. 70).

De Franse schrijver uit de romantiek, Victor Hugo, heeft zich lyrisch uitgelaten over wandelen, schrijvend over een voetreis in 1842 langs de Rijn in Duitsland: Te voet! Men is volledig meester van zichzelf, men is vrij, men is vrolijk; men is helemaal, zonder voorbehoud, aanwezig bij alles wat er op de weg voorvalt. Men vertrekt, staat stil, vertrekt opnieuw; niets hindert je, niet houdt je vast. Men gaat verder en men mijmert voor zich uit. Het lopen wiegt de mijmeringen, het legt een sluier over de vermoeidheid. De schoonheid van het landschap verbergt de lengte van de weg. Je reist niet, je dwaalt rond. Bij elke pas die je maakt, ontluiken en gonzen je hersenen. O hoe neemt de gevleugelde verbeelding, overdadig en vol vreugde, haar vlucht van een man te voet! (In: Lemaire, p. 74).

Vervreemding

‘Onze voetafdruk op de aarde is exorbitant geworden en we zouden haar dringend moeten verkleinen, weer moeten leren met de voeten op en in de aarde te staan.’ (p. 102) ‘Rijdend op een autoweg bevindt men zich in het rijk van de haast en van de verte als zodanig. [...] er vindt geen ontmoeting plaats met de omgeving, laat staan dat er lijfelijk contact is. Daarentegen voeren bos-

paden en veldwegen binnen in een rijk van rust en stilte en de intimiteit van het landschap; er is permanent contact mogelijk met de directe omgeving, bij voldoende aandacht kan men communiceren met een bezielde ruimte die heel wat meer is dan slechts decor en loutere uitgestrektheid.' (p. 102) Lemaire legt een verbinding tussen een gebrek aan *wanderlust* bij de moderne mens en de vervreemding tegenover de natuur die weer leidt tot de ecologische crisis. Ik ben niet geheel overtuigd van de stelling dat fervente wandelaars ook dier- en milieuvriendelijker mensen zijn en dat groene mensen ook veel wandelen. Het zou kunnen, maar dat moet dan wel sociologisch onderzocht worden. Ik denk dat het verband minder sterk is dan Lemaire doet voorkomen: wandelen in de natuur kan leiden tot meer invoeling met de natuur en daaruit kan dan milieuactivisme voortkomen (maar niet per se).

Tuinen, zo filosofeert Lemaire er op los, vormen een individuele visie op de ideale natuur: 'Misschien kan elke tuin begrepen worden als een poging om de herinnering aan de gedroomde oertuin levend te houden in een microkosmos.' (p. 109) Een Franse tuin staat daarin voor een meer despotische houding ten opzichte van de natuur dan de Engelse landschapstuin. Dat lijkt op het eerste gezicht te kloppen met onze intuïtie. Maar het ecologisch verschil tussen bijvoorbeeld Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk is niet in het oog springend. Het idee is mooi, maar het is de vraag wat deze diagnostiek precies toevoegt.

Lemaire haalt, met instemming, autohater David Le Breton aan die stelt dat 'de auto de absolute vijand van de voetganger is.' (p. 124) Lemaire duidt dit aan als een 'auto-cratie' (p. 192). De infrastructuur van steden is, met uitzondering van de winkelgebieden en parken, bijzonder voetgangeronvriendelijk. Zowel toen ik in Buffalo, Amerika was als in New Delhi, India, bleek het onmogelijk om als voetganger een shopping mall te bereiken. In het dorp waar ik woon, Bunnik, kun je wandelen over stoepen, maar stoepen zijn puur bescherming tegen de auto in een vanuit de automobilist ontworpen visie. Het dorp is aangelegd vanuit de auto: een auto-cratisch dorp waar fietsen en wandelen weliswaar worden getolereerd, maar door de infrastructuur zeker niet gestimuleerd. Ik zou graag lommerrijke wandelroutes vanuit de wijken naar het centrum zien, zoals in het Drentse dorp Vries, waar mijn zus woont en waar we soms de zomer doorbrengen, wandelend naar het dorp door een groenstrook vrij van verkeer.

'Mobiliteit is uitgegroeid tot een centrale waarde van de moderniteit.' (p. 146) Lemaire duidt de moderne mens aan als een *Homo mobilis*. Moderne mensen zijn verslaafd aan mobiliteit. (Mijn studenten reizen de hele wereld over en mijn collega's ook. 'Zodra een land rijker wordt, gaan mensen meer rijden en minder lopen.' (p. 189) 'De afstanden die nog te voet moeten worden afgelegd, zijn restruimte; men kiest er bewust voor te gaan lopen ter ontspanning en om het genoeg.' (p. 190) '[...] een door mobilisme gedreven samenleving [...] maakt ons vreemden in onze eigen wereld.' (p. 222)

'Met hetzelfde lijf als de prehistorische jager en verzamelaar (...) brengen we onze dagen grotendeels door

achter apparaten en schermen, tussen beton, asfalt en glas, met nog maar een minimaal contact met de concrete natuurlijke omgeving.' (p. 194) Lemaire draait er zijn hand niet voor om om terug te wandelen naar de prehistorie. Wij mensen zijn er niet op gebouwd om de hele dag binnen op onze reet te zitten. En toch doen we dat massaal.

Leefbaarheid

De bio-industrie duidt Lemaire aan als 'ecologisch rampgebied' (p. 210) 'In weinig landen wordt het landschap zozeer beheerst door afscheidingen, prikkeldraad en bordjes met "VERBODEN TOEGANG" als juist in Nederland.' (p. 221) Veel woorden maakt Lemaire er niet aan vuil, maar het is duidelijk dat hij verlangt naar een diversere en vooral veel kleinschaliger landbouw en veeteelt.

Lemaire houdt van wandelen en hij is filosoof. En filosofen gaan over alles wat zij doen filosoferen. Lemaire gaat niet alleen wandelen, hij denkt er ook over na en maakt er dan maar meteen een levenskunst van: 'Levenskunst is het vermogen om zich een goed en mooi leven te verschaffen dat in zichzelf bevredigend is omdat het 'gelukt' is.' (p. 211) De visie van Joseph Amato, auteur van *On foot*, sluit hier mooi bij aan: '*Walking establishes intimate contact with place, it attaches us to a landscape – its trees, rocks, hills and riverbanks.*' (Wandelen brengt intiem contact met plaats met zich, het verbindt ons met een landschap, zijn bomen, rotsen, heuvels en rivieroeveren. p. 227) 'Voor de leefbaarheid van onze wereld lijkt me daarom van groot belang haar beloopbaarheid en bewandelbaarheid te handhaven.' (p. 227)

Lemaire heeft een fraaie cultuurhistorische interpretatie van wandelen: 'We danken de moderne vrijheid aan de verlichting, maar voor een verstandige invulling ervan zijn we grotendeels aangewezen op de romantische erfenis. Te voet houden we voeling met de wereld in haar onuitputtelijke rijkdom en verscheidenheid. [...] Naast de grove en luidruchtige omgang met de wereld door machines, auto's en vliegtuigen bestaat nog altijd de lichte tred van onze voetstappen die slechts een kleine voetafdruk achterlaten. Daarom is de wereld van de wandelaar het waard om verdedigd te worden. Wandelaars uit alle windstreken, weest weerbaar en blijft wandelen!' (p. 228)

Het gaat Lemaire vooral om wandelen te koppelen aan een intense natuurervaring en daarmee ruimte te geven aan levenskunst en aan de nefaste uitwassen van de moderniteit die de wereld om in te wandelen vernachten. Om een betere wereld te bereiken moeten we minder winkelen en meer wandelen. Makkelijker gezegd, dan gedaan.

Een boekje open over een veellezer: Bert Gasenbeek

René van Elst

Als je iets moet weten over de geschiedenis van het humanisme in ons land, bel je natuurlijk Bert Gasenbeek, die we allemaal kennen als hoeder en onderzoeker van, en onvermoeibaar publicist over, het humanistisch erfgoed van Nederland. Hij is bibliothecaris en historicus bij de Universiteit voor Humanistiek, directeur van het Humanistisch Historisch Centrum (HHC) en directeur van het J.P. van Praag Instituut. Maar aan alle goede dingen komt een eind: Bert – ik neem de vrijheid hem bij zijn voornaam te noemen – gaat met pensioen en neemt op 17 april afscheid.

Het ligt voor de hand dat wij daar aandacht aan schenken, want wij van De Vrije Gedachte mogen ons gelukkig prijzen dat hij ook het vrijdenken een warm hart toedraagt. Hij is lid van onze vereniging en was van 2008 tot 2014 voorzitter van onze vrijdenkers Scriptieprijs-jury. Hij heeft een aantal jaren bijdragen geleverd aan ons maandblad, onder meer met zijn boekenrubriek *Notities van een lezer* (begonnen 2012) en hij heeft in zijn publicaties steeds ruim aandacht besteed aan onze beweging en idealen.

Ik geef u hier het een en ander door van wat ik gevonden heb^[1] over wat hij zoal gedaan heeft en doet en waar hij zoal bij betrokken was of is. Rekent u niet op volledigheid noch op foutloosheid.

Bert Gasenbeek (links) in gesprek met Sjoerd Karsten

Veellezer

De wieg van Aalbert Gasenbeek stond in 1953 in Maartensdijk. Mijn bronnen zwijgen over zijn jeugd – we mogen wel aannemen dat hij met succes onderwijs heeft gevolgd – maar dan duikt hij op als begin twintiger en zelfverklaard veellezer in de openbare bibliotheek aan de 's-Gravelandseweg in Hilversum^[2]; daar nam hij kennis en raakte hij onder de indruk van geschriften van de humanist/vrijdenker Piet Spigt, die een belangrijke rol in zijn leven bleef spelen. Al spoedig, hij was 23, meldde Bert zich aan als lid van het Humanistisch Verbond.

Van 1975 tot 1978 studeerde hij aan de Bibliotheek en Documentatie Academie te Amsterdam. In 1980 werd hij hoofdbibliothecaris van het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI). Zijn opdracht was om de bestaande bibliotheek uit te bouwen naar een wetenschappelijke collectie en toegangssysteem. Hij vroeg Piet Spigt als adviseur voor de collectievorming. Als bibliothecaris publiceerde hij regelmatig over onderwerpen als media-gebruik, informatievoorziening en het gebruik van boeken. Toen het HOI in 1989 werd omgezet in de Universiteit voor Humanistiek kreeg Bert er de functie van communicatiemanager bij. Zijn verantwoordelijkheid voor de bibliotheek eindigde in 2009; de bibliotheek was toen voor het overgrote deel uitbesteed aan de Utrechtse Universiteitsbibliotheek.^[3]

In 1981 begon hij aan de studie politieke en sociale wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam; hij studeerde cum laude af in 1987 met het boek *Op zoek naar boekenlezers; een kritische evaluatie van onderzoek naar het lezen, kopen en lenen van het algemene boek*.

Sedert 1997 is hij directeur van het mede door hem opgerichte Humanistisch Archief.

In 2000 startte hij als uitgever/redacteur de reeks het Humanistisch Erfgoed. Onlangs zag deel 24 uit die serie het licht, *De rode bovenmeester* door Sjoerd Karsten. Meer daarover kon u in het februarinummer van dit blad lezen.

Bij het werk aan de DVG-jubileumbundel *God noch autoriteit* (2006) ontdekte hij de kracht van Piet Spigt als schrijver over vrijdenkers. Het eerste exemplaar kon hij aan diens weduwe Ans Spigt uitreiken. Deel 18 van de reeks het Humanistisch Erfgoed was aan Spigt gewijd, met teksten van Spigt zelf en teksten van anderen over hem; Bert leverde daarvoor zelf een portret, zeg maar een levensbeschrijving, van Spigt ('een eigenzinnig en vrijdenkend mens') aan.

Onderzoeker

Sinds 2002 is Bert Gasenbeek onderzoeker geschiedenis en systematiek van het humanisme. Zijn speciale aandachtsgebied is de voorgeschiedenis, het ontstaan en de ontwikkeling van de humanistische stroming en beweging in Nederland vanaf 1850. Ik noem om een indruk te geven een paar concrete onderzoeksprojecten: Wat is de inhoud en herkomst van het concept geestelijke weerbaarheid in het Interbellum, en hoe heeft het zich ontwikkeld; enerzijds bij een van zijn meest prominente pleitbezorgers, Jaap van Praag, en anderzijds bij het Humanistisch Verbond, inzake uitgangspunten en doelstellingen? Bestaat er een samenhang tussen de oprichting van resp. Humanitas, de PvdA en het HV en zo ja welke? Welke rol speelde daarbij 'levensbeschouwing'?

Sedert 2008 is Bert *fellow* van de Libraries of the Center for Inquiry in de Verenigde Staten. Hij was ook een aantal jaren directeur van de Nederlandse afdeling

daarvan, het Center for Inquiry Low Countries. Hierover leest u elders in deze Vrijdenker meer in een bijdrage van Floris van den Berg. Bert is voorts redacteur van de Humanistische Canon, die een overzicht geeft van de geschiedenis en de actualiteit van het humanisme.

Daarnaast was hij lid van de Leo Polak-scriptieprijs van de Universiteit voor Humanistiek.

Directeur van het J.P. van Praaginstituut, dat zich inzet voor historisch onderzoek naar het humanisme in Nederland, werd hij in 2009. (**Jacob Philip van Praag** was een Nederlands politicus, vooral bekend als de oprichter van het Humanistisch Verbond, waarvan hij van 1946 tot 1969 ook voorzitter was.)

Van 2011 tot 2014 was Bert secretaris van het Multatuli-genootschap. Een blik van zijn belangstelling voor Multatuli vindt u verderop in deze Vrijdenker. Hij is ook actief in andere organisaties: bestuurslid belast met organisatie en personeelszaken van de Stichting Atletiek Hilversum, organisator van de jaarlijkse Spieren voor Spieren Cityrun Hilversum, adviseur van het Gooise Atletiek Club-bestuur voor archiefzaken, corresponderend bestuurslid van het Centrum voor Academische en Vrijzinnige Archieven (CAVA Vlaanderen).

Bert Gasenbeek heeft als redacteur veel boeken het licht doen zien. In een kader bij dit artikel kunt u enkele titels vinden. Daarnaast schreef hij vele artikelen en hoofdstukken in boeken.^[4]

Tenslotte mag niet onvermeld blijven dat het door Bert geleide HHC (dat per 1 mei in zijn huidige vorm sluit) veel gewaardeerde diensten heeft verleend aan onze vereniging op het gebied van ledenadministratie, publiciteit en archivering. Ook gezamenlijke projecten werden uitgevoerd, zoals het digitaliseringsproject Meta-morfoze en de afbouw en ontruiming van de DVG-bibliotheek in Rotterdam. Vermeldenswaard zijn in dit verband ook de boeken *God noch autoriteit* en *Vrijdenken en humanisme in Nederland*.

Pensionado

Bert Gasenbeek zou nu, zoals menigeen die met pensioen gaat, op zijn lauweren kunnen gaan rusten, maar dat is niet wat je zou verwachten van iemand die steeds met zoveel enthousiasme zoveel activiteiten heeft ontplooid. En inderdaad, Bert werkt al aan een proefschrift. Het zal naar verluidt – niet geheel verrassend – gaan over de geschiedenis van het Nederlandse humanisme van 1850 tot 1980. Een van zijn promotoren is emeritus Prof. Dr. Peter Derkx, ook bekend in onze kring, van wie u verderop in dit blad een bijdrage over zijn samenwerking met Bert Gasenbeek vindt.

Ook Jules Brabers, collega van Bert Gasenbeek, heeft een bijdrage over de samenwerking met hem uit zijn pen doen vloeien, die u verderop in dit blad zult aantreffen.

Graag zeg ik bij deze gelegenheid Floris van den Berg, Peter Derkx en Jules Brabers hartelijk dank voor hun bijdragen. En Bert Gasenbeek wens ik een mooie pensioentijd en veel succes met zijn promotie.

Voorbeelden van (mede) door Bert Gasenbeek geredigeerde boeken

Looking back to look forward - Organised Humanism in the World: Belgium, Great Britain, the Netherlands and the United States of America, 1945-2005, door Niels De Nutte en Bert Gasenbeek (red.) (2019)

Gasenbeek, Bert (red.), *Vrijdenken & humanisme in Nederland - 40 plekken van herinnering*. Uitgeverij THOTH, Bussum (2016).

Gasenbeek, Bert (red.), *Piet Spigt: humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten*. Papieren Tijger, Breda (2014).

Stolk, V.J. & Gasenbeek, A. (red.). (2012). *Liefde, dood en Jodenhaat: een (her)uitgave van Jan Hovings levensherinneringen en radioredes tegen de Jodenhaat* (Humanistisch Erfgoed, 17). Breda: Papieren Tijger.

Gasenbeek, A. (red.). (2011). *'Liever een dode leeuw dan een levende hond; over de betekenis van de vrijdenker en humanist Leo Polak (1880-1941)*. (Humanistisch Erfgoed, 15). Breda: Papieren Tijger.

Gasenbeek, A. (red.). (2010). *'Misschien is niets geheel waar ... en zelfs dát niet': Multatuli: inspiratiebron voor vrijdenkers en humanisten*. Breda: Papieren Tijger

Gasenbeek, Bert (red.). (2007) *Denkers zonder dogma's*. (Utrecht, het Humanistisch Archief) (Humanistisch Erfgoed, 7)

Gasenbeek, Bert, J.C.H. Blom en J.W.M. Nabuurs (red.), (2006) *God noch autoriteit: geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland*. (Amsterdam, Boom, 2006). Uitgave i.v.m. het 150-jarig jubileum vna De Vrije Gedachte.

Derkx, P.H.J.M. & Gasenbeek, A. (Ed.). (1997). *J.P. van Praag: Vader van het moderne Nederlandse humanisme*. Utrecht: De Tijdstroom

[1] De informatie stamt in hoofdzaak van Wikipedia en de website van de Universiteit voor Humanistiek.

[2] In: Bert Gasenbeek (red.), *Piet Spigt, humanist onder de vrijdenkers en vrijdenker onder de humanisten*, p. 7/8

[3] Meer over de bibliotheek vindt u hier <http://www.25jaaruvh.nl/1994-1998/de-ontwikkeling-van-de-bibliotheek/>

[4] Op het internet vindt u meer gegevens over publicaties van Bert Gasenbeek op <https://web.archive.org/web/20140424174440/http://www.uvh.nl/contact/medewerkers?person=obfsijDsHqwOhbPbB> en <https://www.uvh.nl/onderzoek/publicaties/vak-en-populariserende-publicaties-bert-gasenbeek> en <https://www.uvh.nl/onderzoek/publicaties/wetenschappelijke-publicaties-bert-gasenbeek>

Van oude en nieuwe zonden

Anton van Hooff

Ik was (en ben) echt niet goed in zonden, althans in de traditionele vormen daarvan. Als goed katholiek knaapje ging ik iedere maand biechten en had ik er moeite mee een pekelzonde te vinden die het opbiechten waard was. Aan het voorbeeld van een 'dagelijkse zonde', een koekje gepikt te hebben, deed ik niet. Maar toch was biechten even onaangenaam als naar de tandarts gaan voor de gebitscontrole. Bij de gewetenscontrole kwam ik nooit verder dan dat ik mijn zusje weer eens had gepest. Ik schaamde me ervoor dat ik zo weinig te bieden had. Soms vroeg de biechtvader in de benauwde biechtstoel door. Achteraf besepte ik dat hij hengelde naar vuile gedachten en handelingen, dus de echte ZONDE.

Watersnoodbiecht

In mijn herinnering ging ik steeds biechten op de zaterdagmiddag als de priesters van onze Sint-Bonifatiusparochie in Rijswijk (ZH) zitting hielden. Ik moest dan het open stuk land tussen Rijswijk en het Haagse Laakkwartier nemen, terug tegen de westenwind in, die voor extra opluchting van de ziel zorgde.

Een keer is me in het bijzonder bijgebleven – ik schreef er al over in 'Mijn ontrooiingsing' (*De Vrijdenker* 49.5 van juni 2018). Het was 31 januari 1953. Dit keer was het geen normale Haagse wind waar ik tegenop bokste. Bij de eerste huizen van Den Haag plaatsten mensen latjes achter de ruiten tegen het inwaaien. De volgende zondagochtend hoorden we op de radio dat in Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden dijken waren doorgebroken. In de volgende dagen drong het besef door dat Nederland door een ramp was getroffen; tegen de tweeduizend mensen waren verdronken. Het beeld dat mensen door helikopters van het Amerikaanse leger in Duitsland van daken werden gered, heeft zich in het ge-

heugen genesteld, maar ten onrechte. Deze vliegmachines, die toentertijd ook wel hefschroefvliegtuigen of wentelwieken werden genoemd, kwamen pas dagen later en haalden soms mensen op die al een veilig heenkomen op een stuk dijk hadden gevonden. Ook ons deel van Den Haag, het laaggelegen veen van de Hagenezen, liep even gevaar onder water te komen. Maar de dijk van de Hollandsche IJssel hield het. Maar goed, ik zou door mijn recente biecht in staat van genade de eeuwige rust hebben gevonden.

Oorbiecht verdwijnt

In de godsdienstlessen werd ons verzekerd dat de biechtvader gehouden was het biechtgeheim te bewaren; je kon dus alles bij hem kwijt. Volwassenen die iets ergs hadden gedaan, gingen toch maar liever niet naar hun eigen parochiegeestelijken. Voor zware zonden waren de paters Jezuïeten favoriet; die hadden veel begrip voor de menselijke zwakheden. Hen heb ik nooit nodig gehad. Toen ik de leeftijd bereikte dat ik flink over de schreef had kunnen gaan, had ik het instituut al de rug toegekeerd. Bovendien was de zogeheten 'oorbiecht' vervangen door een zouteloze schuldbekentenis van het ganse kerkvolk aan het begin van de mis.

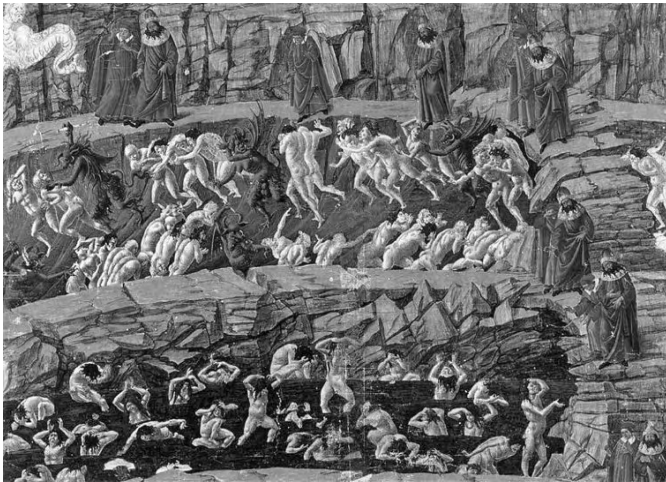

Een klassieke biechtstoel: in het midden de zitplaats voor de biechtvader. Links en rechts knielen de biechtelingen, eerst afgesloten door een schuifluik.

Maar toen de echte biecht nog bestond, waren we er toch wel trots op. De ketterse protestanten hadden zo'n reinigingsritueel lekker niet. Hun heil hing louter af van Gods genade, een ander woord voor Zijn 'willekeur'. Wij roomsen konden het eeuwig heil tenminste verdienen door goede werken te doen of het jammerlijk verspelen door doodzonden te begaan; kleine vergrijpen kwamen te staan op een tijdje roosteren in het vagevuur. Je kon al tevoren korting krijgen door een aflaat te verdienen. In mijn missaal stond bij ieder gebed vermeld hoeveel dagen aflaat het opleverde; tijdens de ellenlange diensten vermaakte ik mij door de gebeden op te zoeken die het meeste rendement met het minste tijdsbeslag opleverden.^[1] Bovendien mocht je hopen dat na je dood overlevende gelovigen zich jouw zielenheil zouden aantrekken. Speciaal op Allerzielen, 2 november, kon je namelijk zielen uit het vagevuur verlossen. Je moest dan in de kerk voor een anonieme ziel bidden, de kerk uitgaan en voor een volgend 'zieltje met verlos' terugkeren. Achteraf gezien moet het een merkwaardig schouwspel zijn geweest, de gelovigen die de ene kerkdeur uit- en een andere inliepen, maar je geloofde vast in deze vorm van solidariteit over het graf heen.

Van schaamte naar schuld

De protestanten vonden dit natuurlijk allemaal weersprekend paaps gedoe. Ze erkenden de biecht ook niet

Boven de hemel voor de gelukzaligen, onder de hel voor de eeuwig verdoemden, daartussen het vagevuur.

als een van de zeven sacramenten. En inderdaad is de Bijbelse legitimatie uiterst zwak. Met het doopsel zit evangelisch wel snor, maar te bewijzen dat Jezus zelf de biecht heeft ingevoerd, voorwaarde voor de sacraments-status, vereist veel exegetische acrobatiek. Door het doopsel, waarvan de sacramentaliteit buiten kijf was, werd je een nieuw mens, ontdaan van alle zonde. Maar daarna? Het was wel moeilijk zondeloos te blijven. In de late oudheid stelden sommigen, zoals Constantijn de Grote, de doop daarom zo lang mogelijk uit. Hij liet zich pas op zijn sterfbed dopen, zodat de moorden op vrouw en zoon hem niet meer konden worden aangerekend. In de oosters-orthodoxe Kerk wordt hij zelfs vereerd als heilige en dertiende apostel. Voor de zondaars na de doop werden gaandeweg rituelen van boetedoening ingevoerd die voor zuivering van de ziel zorgden. Zo ontstond de biecht. En toen bleek dit sacrament in de Bijbel al te zijn aangekondigd!^[2]

Essentieel van de biecht was dat je ook en vooral de verborgen vergrijpen bekende. Daarom prevelde je na het 'Eerwaarde vader, geef mij uw zegen' in een veelzeggende volgorde: 'Ik heb gezondigd in **gedachten**, woorden en daden.' Daden kunnen natuurlijk aan het licht komen, maar gedachten behoren echt tot het privé-domein. Wie was het ook alweer die verklaarde: 'Als jullie wisten wat ik dacht, zat ik allang in de gevangenis'? Foute gedachten en aanvechtingen onderwerpen aan goddelijke straffen is typisch iets voor monotheïstische religies. Zij zorgen voor de verschuiving van schaamte naar schuld, van *shame* naar *guilt*, zoals antropologen de tegenpolen noemen. Al in de oudheid voltrekt zich die ontwikkeling. Een sprekend voorbeeld is het geval Lucretia. Volgens de Romeinse traditie werd zij in -509 door de zoon van koning Tarquinius de Trotse verkracht. Subjectief was haar niets te verwijten, maar het verlies van haar reputatie maakte dat zij zich doodstak; zij kon anderen niet meer onder ogen komen zonder te voelen dat zij was gestigmatiseerd. De hele oudheid door werd zij verheerlijkt als het toonbeeld van vrouwelijke *virtus* (mannelijkheid). Maar toen kwam Augustinus met zijn *Staat van God*, geschreven na 410, de plundering van Rome door de Goten. Daarbij had een aantal vrouwen zich van het leven beroofd om aan verkrachting te ontkomen, aanleiding voor Augustinus om te generaliseren over de ontoelaatbaarheid van 'zelf-

moord' onder alle omstandigheden. Maar Lucretia dan? Zij had volgens de vrome kerkvader, de verkrachting misschien wel lekker gevonden. Daarover knaagde haar geweten. Dat schuldgevoel verklaarde veel beter waarom ze een einde aan haar leven maakte.

Nieuw schuldbesef

In de verwesterde wereld is het schaamtegevoel natuurlijk niet verdwenen. Maar wat zorgt ervoor dat ik ook midden in de nacht voor een rood voetgangerslicht blijf staan terwijl niemand mij ziet? Nu ben ik misschien wel een akelige kwezel, maar we hebben kunnen ervaren dat de laatste decennia breed gedragen, radicale gedragsveranderingen in het omgaan met het milieu zijn ontstaan. Er is verrassend snel een nieuw zondebesef ontstaan. Toen ik in de jaren negentig in Zwitserland hondenpoepzakjes zag hangen, heb ik die als absurd toppunt van zindelijkheid gefilmd. Zover zou het in Nederland wel nooit komen, maar nu zie ik ze hier bij de ingangen van parken hangen en ze zijn in allerlei vormen te koop. Een paar jaar later vond ik het even ondenkbaar dat we zouden gaan beginnen aan wat ik op Duitse stations zag: een totaalverbod op roken en het plaatsen van afvalbakken voor drie soorten vuilnis. Nu kun je op roken, het verkeerd weggooiën van afval of het laten wildschijten van je hond betrapt worden. Je kunt dat dus maar beter laten om niet beboet te worden of door een medeburger op je nummer gezet te worden. Dan laat je je leiden door (vrees voor) beschaming, *shaming* dus.

Anders is het echter met wat zich binnen een huishouden afspeelt. Er kraait geen haan naar als ik al mijn huisvuil in een en dezelfde ondoorzichtige zak stop of het steels in de afvalcontainer deponeer. Maar het voelt niet goed. Zo-even nog heb ik voor mijn gemoedsrust een gebaksdooz gesplitst in karton en het plastic van het venster, en de twee onderdelen in aparte zakken gestopt.

Lucretia (1664) door Rembrandt van Rijn

Verzondiging

Zolang we ons tegenover anderen rechtvaardigen voor het reizen per vliegtuig, geven we blijk van vlieg-schaamte. Anders is het als we met onszelf worstelen. Dan roept ons schuldbesef op om geen zonde tegen het milieu te begaan.

Ook de grotere gevoeligheid voor het leed van andere dieren markeert de doorbraak van een nieuw zondebesef. Het gaat hierbij immers niet om het respecteren van dierenrechten. Als die dieren rechten hadden, zou je ze ook moeten kunnen terechtstellen, zoals volgens oud-Soemerische en middeleeuwse wetten ook wel gebeurde. De drijfveer is simpel dat het geweten knaagt bij het

Biologische hondenpoepzakjes.

wordt dan iets als 'de door de huidskleur uitgedaagde mens'. In mijn nieuwste boek had ik een Latijns woord met het gelijkwaardige 'negerinnen' vertaald. De redactrice van de uitgeverij wilde een correctie, maar ik heb

idee dat een ander levend wezen zichtbaar lijdt. Hoe 'menselijker' een dier is hoe meer meegevoel.

De scrupulositeit neemt ook toe in het taalgebruik. Omdat 'nigger' in het Amerikaans een scheldwoord is, mag je niet meer van 'neger' spreken. Als de ontwikkeling door gaat, zal ook 'zwarte/gekleurde mens' binnenkort taboe zijn. Dat

de taalpolitie geen macht over de oudheid laten uitoefenen. Ik zal ook moorkoppen blijven bestellen en blijven spreken van 'slaven' in plaats van het potsierlijke 'tot slaven gemaakt'. Maar ik moet toch wel even mijn geweten tot zwijgen brengen om zo driest te zijn.

Zoals gezegd is het vooral de zorg om het milieu die zorgt voor een nieuw zondebesef. In dit verband hoorde ik onlangs op de Deutschlandfunk een 'Kommentatorin'^[3] een rake opmerking maken. In de praktijk maken de meeste mensen zich schuldig aan talrijke zonden tegen het milieu, zei ze, maar ze kopen een aflaat door op de Groenen te stemmen. Nu begrijp ik waarom in onze yuppenwijk GroenLinks de grootste partij is.

[1] Op het hoogtij van de verzuiling zijn er zelfs katholieke rekenboekjes verschenen die de leerlingen lieten plussen en minnen met aflaten.

[2] Als de Kerk eindelijk moet zwichten en gehuwde mensen en ook vrouwen tot het priesterschap toelaten, zullen theologen ongetwijfeld ontdekken dat Jezus dat altijd al heeft gewild.

[3] Tegenwoordig moet in het Duits steeds de vrouwelijke en mannelijke persoon worden aangeduid, nogal vermoeiend om te horen: Soldatinnen und Soldaten, Ministerinnen und Minister.

De Totalitaire Staat van Giovanni Gentile

Maarten Gorter

Al twee keer schonk ik in de Vrijdenker aandacht aan een politieke ideologie waar ooit miljoenen mensen achter stonden en nu nog slechts enkelen: het fascisme. In mijn artikel "De vergelijking tussen islam en fascisme" (De Vrijdenker, 2019-04) schreef ik veel over het Italiaans fascisme en in mijn artikel "Het belang van de plurale samenleving" (De Vrijdenker 2019-10) ging het veel over het nationaalsocialisme. Door historici als Roger Griffin (1948), Robert O. Paxton (1932), Richard J. Evans (1947) en Hans Mommsen (1930-2015) zijn we de afgelopen dertig jaar ook veel meer te weten gekomen over wat fascisme precies is. Vroeger stelden marxisten dat het fascisme "de wraak van de middenklasse" is en neoliberalen stelden juist weer dat het fascisme een "tweelingbroer" van het communisme is. Tegenwoordig weten we dat het fascisme een eigen politieke ideologie is die niet, zoals marxisten dachten, reactionair is maar juist revolutionair. De economie van het fascisme is geen verkapte communistische economie zoals neoliberalen beweerden, het fascisme heeft een heel eigen economisch stelsel. Ook vrijdenkers hebben zich wel eens in het fascisme vergist, sterker nog, Jan Hoving (1877-1939) die in de jaren 20-30 voorzitter was van De Vrije Gedachte, sprak zich aanvankelijk positief uit over Mussolini. Hoving omschreef hem ooit als "den vroegeren socialist en godsdienstbestrijder". Toen Mussolini uit

opportunisme eind jaren 20 meer toenadering zocht tot de rooms-katholieke kerk en het kapitalisme was het snel gedaan met de steun van de vrijdenkers. Ook huidige vrijdenkers gaan wel eens in de fout door te gemakkelijk te stellen dat Hitler een vrome katholiek was en dat het nationaalsocialisme feitelijk een verlengstuk was van de kerk. Hoe het precies zit met de religieuze overtuiging van Hitler is een artikel voor een andere keer. Ik wil het namelijk hebben over iemand anders, iemand waar denk ik niet veel vrijdenkers eerder van hebben gehoord: Giovanni Gentile (1875-1944). Gentile is dan wel onbekend bij het grote publiek, zijn invloed op het fascisme was groot. Hij noemde zichzelf dan ook niet voor niets "de filosoof van het fascisme".

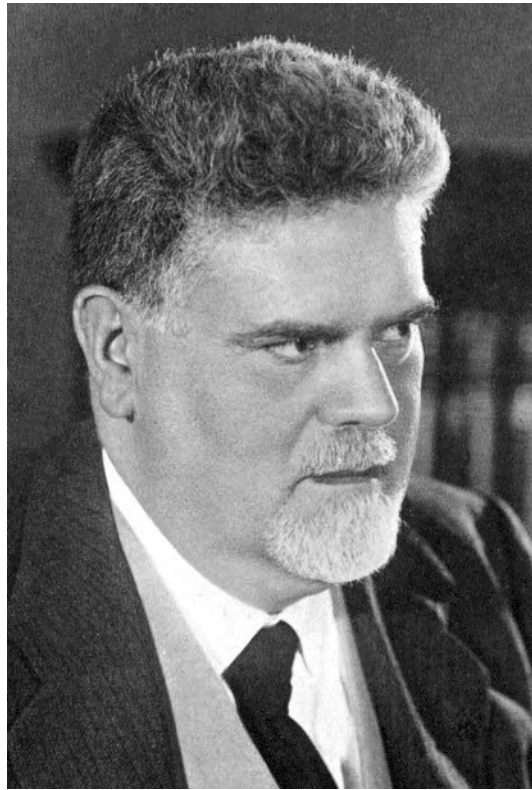
Van atheïst tot fascist

Dat Gentile betrekkelijk onbekend is, is alleen al te merken aan het feit dat hij niet eens een Nederlandstalige Wikipedia-pagina heeft. Er zijn weinig boeken en bibliografieën over hem geschreven en lange tijd was de Amerikaanse historicus A. James Gregor (1929-2019) een van de weinigen die in het Engels over hem publiceerden. De vraag die dan natuurlijk volgt is: wie is dan eigenlijk deze Giovanni Gentile?

Gentile is geboren op 29 mei 1875 in Castelventrano, dat op het eiland Sicilië ligt. Hij was de zoon van

een apotheker en zijn moeder was de dochter van een notaris. Door dat zijn ouders vermogend waren, kon hij filosofie studeren aan de universiteit van Florence. Hij was sterk geïnspireerd door Karl Marx, Johann Fichte, G.W. Hegel en Friedrich Nietzsche. Gentile las veel van atheïstische filosofen en werd dan ook atheïst, hij noemde zich soms nog wel een "culturele katholiek" maar had er geen moeite mee om zich ook gewoon atheïst te noemen. Het is geen incident dat een machtige fascist ook atheïst was, velen van de elite van de Nationaal-Fascistische Partij (NFP) waren atheïst onder wie: Benito Mussolini, Emilio De Bono[1] en Roberto Farinacci[2]. Zo schreef De Bono in 1941 in zijn memoires: "Atheïsme is verlicht en rationeel, gebaseerd op wetenschappelijke principes. Ik als militair bewonder de rede en ben daarom atheïst".

Gentile was niet alleen al vroeg atheïst maar werd ook al snel een fervent aanhanger van het nationalisme, het filosofisch idealisme, vooral van Hegel en het Nietzscheaanse idee van een "Übermensch". Deze drie ideeën: nationalisme, idealisme en Übermensch zouden de kern worden van de filosofie van Gentile en uiteindelijk van het fascisme zelf. Ondanks zijn uitgesproken meningen is Gentile ook zoekende in het begin van zijn filosofische carrière; hij uit sympathie voor het liberalisme, vooral omdat de liberalen een grote rol hebben gehad bij de Risorgimento[3], die cruciaal was voor het Italiaans nationalisme. Toch zou hij zich fel tegen het liberalisme keren, hij ziet het zelfs als een even groot kwaad als het marxisme. Liberalisme is volgens hem te kapitalistisch en democratisch en ook te zeer gericht op het individu. Eerst had hij ook veel sympathie voor het socialisme, omdat het proletariaat daarin één collectief is en vanwege wat misschien wel de belangrijkste eigenschap van het socialisme is, het revolutionaire karakter. Hij waardeerde ook belangrijke eigenschappen van het (19e eeuwse Italiaans) conservatisme zoals: anti-democratie, hiërarchie, traditie, trots en orde. Gentile vond alleen dat het conservatisme juist weer niet genoeg nationalistisch en revolutionair was. Hij bleef hierdoor lang twijfelen met welke ideologie hij het meeste op had, totdat een cruciaal moment voor hem aanbrak: de Eerste Wereldoorlog. De Socialistische Partij van Italië verwierp elke vorm van deelname aan de Eerste Wereldoorlog, het proletariaat diende niet mee te doen aan het "schaakspel van de adel". Socialisten of mensen met socialistische sympathieën die vóór de oorlog waren werden geweerd uit socialistische kringen en dit mondde uit in woede onder socialisten met nationalistische opvattingen. Een journalist van een socialistische krant werd ontslagen omdat hij zich in die krant voor de oorlog uitsprak, hij zat vol woede en wraakgevoelens jegens socialisten en communisten en hij verenigde nationalist en alle drie de verschillende

Giovanni Gentile

groepen; socialisten, conservatieven en liberalen. De journalist had een nieuwe vereniging opgericht waar ook Gentile zich al snel bij aansloot en een nieuwe beweging was geboren. De naam van de journalist: Benito Mussolini.

Van filosoof tot minister

Mussolini zag al snel veel potentie in Gentile en gaf hem een hoge plek op de verkiezingslijst van 1921. De verkiezing liep uit op een fiasco voor de fascist; slechts een handjevol fascist werd gekozen in de Senaat en de Kamer van Afgevaardigden. Gentile was een van de weinigen die wel werden verkozen. De fascist zagen in dat het hen via democratische wegen niet zou lukken en zij organiseerden in 1922 de beruchte Mars op Rome, duizenden fascist liepen naar Rome om de macht over te nemen. De koning van Italië, Victor Emmanuel III (1869-1947), was in paniek; fascist probeerden de macht te grijpen in

Rome en communist waren bezig met organiseren van een revolutie in het zuiden van Italië. De koning benoemde daarom uit wanhoop Mussolini tot premier. Italië werd al snel een dictatuur en Mussolini had iemand nodig om het volk te indoctrineren en het fascisme tot staatsideologie te maken. Mussolini benoemde daarom Gentile eind 1922 tot Minister van Onderwijs. Gentile zou deze functie slechts twee jaar uitoefenen maar hij heeft in die tijd twee grote grondwettelijke veranderingen doorgevoerd en het onderwijs gelijkgeschakeld op fascistische voet.

Een van de belangrijkste taken waar Gentile zich mee bezighield was het beperken van de invloed van de katholieke kerk op het onderwijs[4]. Het was duidelijk in 1924 dat Italië een Totalitaire Staat was geworden[5]. Gentile was de bedenker van de term Totalitaire Staat (*Stato Totalitario*) en het totalitarisme in het algemeen. Ook schreef hij in 1925 het *Manifesto degli Intellettuali del Fascismo* (Manifest van de Fascistische Intellectuelen). Dit manifest werd ondertekend door 200 intellectuelen, onder wie een aantal die een belangrijke culturele rol hadden. Van 1926 tot 1928 was hij Voorzitter van de Grote Raad van het Openbaar Onderwijs, waar hij als een quasi-Minister van Onderwijs optrad. Zijn hoogste politieke functie had hij van 1925 tot 1929, toen was hij lid van de Fascistische Grote Raad, vergelijkbaar met het Politburo van de Sovjet-Unie. De fascistische elite had zitting in deze Raad, die feitelijk functioneerde als een Ministerraad.

Gentile zag in dat hij beter een rol kon spelen als filosoof/ideoloog en begon zich vanaf 1928 volledig erop te richten om van het fascisme een politieke religie te maken. Hij vervulde tal van functies bij universiteiten en onderwijsinstellingen en kreeg uiteindelijk op 25 juli 1943 zijn droomfunctie, hij werd Voorzitter van de Koninklijke Italiaanse Academie (KIA), die het voorbeeld

volgde van de invloedrijke Académie Française. Opmerkelijk genoeg op dezelfde dag als zijn benoeming tot Voorzitter van de KIA, nam de Fascistische Grote Raad (die al sinds 1940 geen zitting meer had gehouden) met 19 stemmen voor, 8 tegen, één onthouding en één verwerping (Farinacci) een motie van wantrouwen tegen Mussolini aan[6]. Mussolini zag de Fascistische Grote Raad echter als een adviesorgaan en negeerde de uitslag. De Koning (die de dag ervoor al opriep tot een motie van wantrouwen) zag dat anders en liet Mussolini arresteren. Hij werd gevangen gezet en de Koning samen met "gematigde" fascistten probeerde vrede te sluiten met de geallieerden. Hitler zag de bui al hangen en wilde niet zijn beste bondgenoot verliezen en liet zijn elite SS-troepen Mussolini bevrijden. Er werd een nieuwe staat gesticht genaamd: Italiaanse Sociale Republiek, kortweg Salò. Dit was feitelijk een vazalstaat van Duitsland en

Roberto Farinacci

Mussolini had alleen op papier nog invloed. Toch steunde Gentile samen met veel radicalere fascistten het oprichten van Salò, samen met de Duitsers zou dan eindelijk de Totalitaire Staat tot stand kunnen worden gebracht. Gentile stond echter ook snel kritisch tegenover de vazalstaat, de nazi's drongen namelijk antisemitische en racistische wetgeving op aan Salò. Je kan veel zeggen van Gentile

maar van racisme en antisemitisme moest hij niets hebben, hij had zelfs Joden in dienst. Gentile ging steeds meer het vertrouwen te verliezen in Salò en hij begon zelfs te eisen dat antifascistische intellectuelen vrijgelaten dienden te worden. Geloofde de "filosoof van het fascisme" nog wel in de Totalitaire Staat en in een goede uitkomst van de oorlog? Hij zou het in ieder geval niet meer meemaken, op 15 april 1944 werd hij in Florence door antifascistische partizanen vermoord.

De filosofische en politieke opvattingen van Gentile

Gentile's filosofische en politieke opvattingen heb ik in het begin van mijn artikel besproken; ik zal er hier nog wat dieper op ingaan en nadere toelichting geven op wat hij bedoelt.

Gentiles filosofie is sterk neo-Hegeliaans en heeft daarom ook veel op met het idealisme. Idealisme is de overtuiging dat de werkelijkheid afhankelijk is van het bewustzijn. De wereld die wij waarnemen is volgens idealisten louter een projectie van ons bewustzijn en niet onafhankelijk op zichzelf. Een voorbeeld is de "ideeënwereld" van Plato (427-347) en sinds de verlichting o.a. de filosofie van George Berkeley (1685-1753), Immanuel Kant (1724-1804) en G.W. Hegel (1770-1831). Het idealisme staat tegenover het realisme en het materialisme die de werkelijkheid los zien van het bewustzijn.

Benito Mussolini

Gentile doet hetzelfde met zijn filosofische overtuigingen als met zijn politieke overtuigingen, hij zet zich af tegen alle filosofen door wie hij is geïnspireerd (Hegel, Kant, Marx en Nietzsche), maakt er een synthese van en ziet die als de oplossing van alle filosofische discussies. Hij heeft er ook een naam aan gegeven: actueel idealisme.

Gentile ziet geen verschil tussen filosofie en politiek, het is allemaal onderdeel van de wereldbeschouwing van het fascisme. Het fascisme gaat veel verder volgens hem dan een politiek, het is niet louter een politieke stroming vertegenwoordigd door een partij, het is filosofie, wetenschap, religie, economie, kunst en politiek in één allesomvattend geheel dat zich in alle hoeken van de samenleving en maatschappij wringt. Volgens zijn filosofische en politieke opvattingen is er helemaal geen verschil tussen het private en publieke; die zijn op een hegeliaanse dialectische manier met elkaar verbonden. Een ideologie moet zich volgens hem dan ook absoluut manifesteren in de private ruimte van alle mensen, hij heeft er zelfs een naam voor gevonden: totalitarisme. Totalitarisme is volgens Gentile helemaal geen vies woord evenmin als vroeger de woorden "dictator" en "despoot" dat waren.

De reden dat Gentile zoveel waarde hecht aan het totalitarisme is dat hij geen verschil maakt tussen het *denken* over een daad en de daad *zelf*. In Nederland is het niet strafbaar om te denken hoe je iemand vermoordt of verkracht als je er maar niet toe oproept of de daad pleegt. Deze redenering is een steunpilaar van de moderne rechtsstaat, mensen kunnen alleen veroordeeld worden voor daden of voor uitspraken waarmee zij de veiligheid of waardigheid van anderen in gevaar brengen. Deze redenering is volgens Gentile absurd, het denken over een daad of actie, het oproepen tot daad of actie en het uitvoeren van een actie of daad is volgens Gentile allemaal hetzelfde. Zonder deze eenheid disfunctioneert de Totalitaire Staat en zijn complete mobilisatie en eenheid van het volk onmogelijk. In mijn laatste artikel over fascisme: "Het belang van de plurale samenleving" heeft u al kunnen lezen dat de "mythe van de eenheid van het volk" een van de belangrijkste eigenschappen is van het fascisme. Als de massa zich niet als één geheel achter De Grote Leider stelt, kan nooit het

"revolutionaire nieuwe wereldrijk" geschapen worden. Het is namelijk een van de hoofdtaken volgens fascistten om een nieuw wereldrijk te stichten om daarmee een ideale en "superieure" samenleving te scheppen.

Als Gentile nu zou leven, zou hij waarschijnlijk Donald Trump als voorbeeld geven waarom eenheid van het volk nodig is. Trump kan wel roepen dat hij Amerika weer groot wil maken en dat iedereen weer trots kan zijn op Amerika. De helft van de bevolking moet echter niets van hem hebben en zal nooit door het vuur gaan voor hem. Als Amerika nu in oorlog raakt met bijvoorbeeld Iran, zal nooit de hele samenleving massaal achter Trump staan en zich volledig overgeven aan zijn wil om een *Endsieg* (eindoverwinning), zoals de nazi's zouden zeggen, te behalen. Een van de hoofdredenen dat Amerika de oorlog in Vietnam verloor en in Afghanistan gaat verliezen is omdat de bevolking niet meer in een overwinning gelooft en zich niet blijft inzetten voor de overwinning. Ook zien we bij elke nieuwe oorlog van Amerika massademonstraties die zich keren tegen de oorlog. Dit leidt natuurlijk nooit tot een *Endsieg*. Gentile keert zich daarom tegen elke vorm van persoonlijke vrijheid en maakt geen onderscheid tussen het denken over een daad/actie, het uitspreken ervan of het verrichten van een daad/actie. Hij is dan ook tegen elke vorm van individuele vrijheid of onafhankelijk denken. Het individu moet volledig opgenomen worden in het collectief door middel van de Staat. Gentile heeft dan ook een sterk organisch denkbeeld over de Staat en de samenleving en ziet de Staat als een zelfstandig organisme van een hogere orde, een organisme dat alle vormen van zedelijk en verstandelijk leven van de mens samenvat en in zich verenigt.

Volgens Gentile hebben de individuen wel een functie maar maken ze allemaal deel uit van een *Corpus*[7] (Latijn voor "lichaam"). De arbeider is de vuist van het lichaam dat zijn metaal slaat met zijn handen. De bakker is de maag die deze vult met het brood dat hij bakt. De elite is het brein van het *Corpus*, zij doen het denkwerk en bepalen wat de massa moet denken en uitspreken[8]. Ieder individu heeft zijn eigen taak en mag zich niet bemoeien met de taak van de ander, zo mag de arbeider zich niet bemoeien met medische zaken en een bakker niet met het onderwijs, zo mogen alle andere individuen in het *Corpus* zich niet bemoeien met het denken en welke meningen de juiste zijn, dat is de taak louter voor de elite.

De Staat is volgens Gentile een autonoom iets met een eigen wil en doel, dat alleen door de elite bestuurd kan worden, daarom zet Gentile zich dan ook af tegen democratie. Aangezien individuen volgens hem dan slechts onderdeel zijn van een *Corpus* en geen rechten op zichzelf hebben, verzet hij zich ook tegen persoonlijke vrijheden en mensenrechten zoals vrijheid van meningsuiting. De rechtsstaat moet een machtsstaat worden waarin het gezag niet van onderop (democratie) maar van bovenaf wordt opgelegd (fascisme). Gentile schrijft het meest over zijn politieke en filosofische opvattingen in zijn boek *La dottrina del fascismo* (De fascistische doctrine) uit 1932. Officieel stond de naam van Mussolini

ni als auteur in dit boek; in werkelijkheid heeft hij echter maar enkele pagina's geschreven. Het boek is feitelijk een grote aanklacht tegen het liberalisme, het marxisme en de democratie, Gentile noemt deze de "ideologieën van de 19e eeuw" en ziet geen rol meer voor hen in de 20e eeuw, nee de 20e eeuw zal volgens hem de eeuw van het fascisme worden. Hij noemt de 19e eeuw ook de eeuw van het individu en de 20e eeuw de eeuw van het collectief en daarom dan ook "de eeuw van de Staat". Gentile keurt het liberalisme af, omdat daarin de staat geen invloed mag hebben op het doen en laten van het individu. Het marxisme keurt hij ook af omdat het niet tot eenheid van het volk leidt maar tot strijd *onder* het volk (klassenstrijd). Hij grijpt weer naar zijn idee van een *Corpus* waar de arbeiders, werkgevers en de Staat verenigd zijn in één "lichaam". Hij wil niet

zoals marxisten dat de Staat bedrijven overneemt maar dat bedrijven worden "opgenomen" in de Staat. Het komt dan ook uiteindelijk allemaal terug op zijn zo geliefde totalitarisme. Niet alleen alle individuen moeten opgenomen worden in de Staat, nee *alles* moet opgenomen worden in de Staat, leger, kerk, adel, bedrijven en de pers[9]. Gentiles opvattingen over totalitarisme zien we ook terug in een van de beruchte citaten van Mussolini: "Alles in de Staat, niets tegen de Staat, niets buiten de Staat."

Tot slot

Dan blijft nog over de vraag: hoe kan het dat iemand die zoveel invloed heeft gehad op het fascisme zo onbekend is? Ik denk dat het komt omdat Gentile een nogal saaie professor was die voornamelijk in universiteiten en bibliotheken te vinden

was. Al vanaf 1929 had hij geen politieke functies meer en focuste zich louter op zijn rol als "filosoof van het fascisme". Ook dat misschien wel zijn bekendste werk eerst op naam van Mussolini stond zal mee hebben kunnen gespeeld. De werken van Gentile zal je ook niet snel meer vinden in universiteiten of bibliotheken aangezien zijn haat voor de democratie en mensenrechten nog maar weinig steun zal vinden. Ook huidige rechts-extremisten zullen maar weinig in hem zien, een saaie professor die langdradige verhalen zit te vertellen over Hegel en Kant. Mussolini wist maar al te goed dat de rol van Gentile er één op de achtergrond moest zijn en dat hij het maar moest houden bij schrijven van boeken en lezingen geven.

Er is nog één ding dat ik wil zeggen, huidige rechts-extremisten zullen dan wel niets zien in Gentile, één ding doen ze maar al te graag dat hij propageerde: geweld gebruiken tegen politieke tegenstanders. Geweld tegen politieke tegenstanders mag van Gentile om een doel te bereiken. Hij is van mening dat revolutie niet zonder geweld kan en dat geweld een natuurlijk instinct is van de mens. Oorlog is volgens hem dan ook noodzakelijk, die houdt de mens sterk en fit voor de revolutionaire strijd voor het nieuwe wereldrijk.

Nu we de afgelopen jaren hebben gezien wat voor dood en verderf rechts-extremisme kan aanrichten: Pittsburgh, Christchurch, El Paso en Hanau, moeten we ho-

Emilio De Bono

pen dat het laatste overblijfsel van Gentiles fascisme dat zich nog in de samenleving manifesteert, namelijk politiek gemotiveerd terrorisme, de 21e eeuw niet zal kenmerken. Als de 19e eeuw de eeuw was van het liberalisme en de 20e eeuw de eeuw van het fascisme en het communisme, laat dan de 21e eeuw de eeuw worden van vrede, tolerantie en broederschap.

[1] Emilio De Bono (1886-1944), was een machtige maar schalk en een van de vier "Quadrumvirs", die na Mussolini de machtigsten waren binnen Fascistisch Italië. In 1943 stemde hij voor een motie van wantrouwen tegen Mussolini, dit moest hij met de dood bekopen.

[2] Roberto Farinacci (1892-1945), was een journalist en adviseur van Mussolini, hij stond verder bekend als een extreem antisemitisch en zeer pro-Duits. In tegenstelling tot De Bono bleef hij loyaal aan Mussolini. Hij werd op het eind op van de oorlog op 28 april 1945 door antifascistische partizanen geëxecuteerd.

[3] Risorgimento, Italiaans voor "herrijzenis", is de periode van eenmaking van Italië, die begon in 1820 en werd voltooid in 1870.

[4] Ironisch genoeg zouden in 1929, kort nadat Gentile geen politieke functie meer had, Mussolini en de paus het Verdrag

van Lateranen tekenen. De katholieke kerk kreeg door dit verdrag veel invloed op het onderwijs. Gentile was een fel tegenstander van dit verdrag.

[5] Althans op papier, in werkelijkheid was de macht in Fascistisch Italië verdeeld tussen de staat, de kerk, het leger en de NFP, die dan ook nog eens strijd met elkaar voerden en constant compromissen dienden te sluiten. De Nederlandse politoloog Bart Tromp (1944-2007) omschreef Fascistisch Italië ooit als: "Mussolini's totalitaire staat was in feite noch totalitair, noch een staat: het was de chaos en verwarring die één man veroorzaakte met behulp van de massale aanhang die hij door terreur en demagogie op de baan had gebracht".

[6] De reden voor deze motie was de beroerde situatie van Italië in 1943, de geallieerden hadden bijna heel zuidelijk Italië al veroverd. Ook zagen veel elite fascistten Mussolini niet meer als bekwaam genoeg om de crisis te keren en zij wilden onderhandelen met de geallieerden.

[7] Het begrip *Corpus* en daaruit vloeiende ideologie corporatisme heb ik ook besproken in mijn artikel "De vergelijking tussen islam en fascisme"; u kunt daar meer informatie vinden over *Corpus* en corporatisme.

[8] Het idee dat de samenleving en de staat een *Corpus* is zien we ook terug in Noord-Korea, zie hiervoor mijn artikel "Juichen voor De Grote Leider" (De Vrijdenker, 05-2018).

[9] Dit bleek dus in de realiteit niet zo te zijn in Fascistisch Italië, zie noot 5.

Multatuli als Hervormer

Ter herdenking van zijn overlijden op 19 februari 1887

Anton Levien Constandse

Brochure, uitgegeven met medewerking van het "Multatuli-Museum" door de schrijver in 1937.

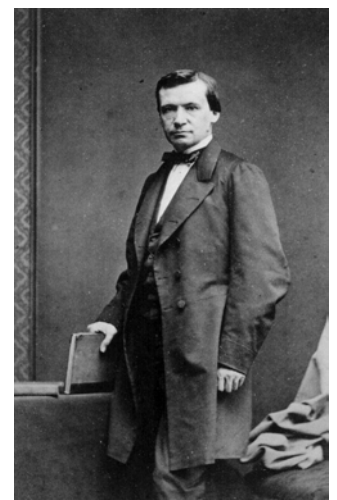
Gedigitaliseerd en van noten voorzien door René van Elst, februari 2020. Geplaatst met toestemming van de kleinzoon van de auteur, Paul van der Gaag, waarvoor dank.

I

Elk volk, dat er prijs op stelt, deel te hebben aan de beschaving, zal grote mannen uit het verleden eren. Tot de grootsten behoren echter niet zelden degenen, die het hebben gewaagd, de ondeugden van hun volk aan te grijpen, die de moed der profeten hebben gehad, om als hervormers hun volk harde waarheden in het gelaat te slingeren. Het zijn de slechtsten niet geweest, die in conflict hebben geleefd met hun tijd en die nieuwe waarheden hebben verkondigd, welke felle weerstand ontmoetten. Ze hebben het volk behoed voor zelfgenoegzaamheid en voor een inslapen op veronderstelde lauweren, juist dan, wanneer verdubbelde inspanning noodig was om achterstand in te halen.

Tot zulke predikers van de harde waarheid heeft ongetwijfeld ook Multatuli behoord. Welke toch was de toestand van het grootste deel van het Nederlandse volk in de jaren tussen 1860 en 1880 – een tijd dat Multatuli zijn meest intensieve activiteit heeft ontplooid? In 1865 constateert **Busken Huet**^[1], dat "er in Nederland veel wordt gedronken, maar meer nog wordt gedobbelde." Er is weinig industrie, en veel armoede. Bij de middenklasse berust de welvaart niet zelden op de schijn en is "vergulde armoede". Een rapport over de arbeidstoestanden zegt, dat bij lonen van 7 gulden per week het broodverbruik zeer laag is, drie maal zo laag als in Frankrijk en Engeland. De arbeiders worden zwak genoemd en onbekwaam, geneigd om in jenever verstrooiing te zoeken. Dr. Muller schrijft nog later, dat men Nederland houdt voor "une nation éteinte" – een uitgedoofde natie...

In deze omstandigheden is Multatuli de opstandige verwekker geweest van onrust en ontevredenheid. Hij,

die voortdurend te keer ging tegen het eeuwige "praten" schreeuwde om daden – daden van zelfverheffing des volks – van verlichting en van bevrijding – daden van recht en van menselijkheid. Hij heeft er aan gedacht, zelf te proberen, de macht te verwerven, om recht te doen. Hij heeft in zijn "Vorstenschool" de noodzaak bepleit, dat zij, die geroepen werden te regeren, zouden worden opgevoed tot onkreukbare zelfverloenchening^[2] en tot het betrachten van rechtvaardigheid en volksgeluk. Maar tot een partij behoren kon hij niet. Aan Dr. Muller^[3] schreef hij: "Het spijt me, dat ik niet met de socialisten kan meegaan. Ik kan met niemand meegaan. Men had moeten meegaan met mij... Maar na tientallen jaren van geduld ben ik er niet in geslaagd, soldaten te vinden, wier veldheer ik zou willen zijn..." en daardoor bleef hij een individualist, een romanticus, een aanklager, die boven alle politiek uit heeft gepropageerd, wat hij wilde.

Doch indien Multatuli dan al geen socialist is geweest, er behoeft geen twijfel te bestaan, dat hij een kampioen was der arbeidersklasse, overal daar waar hij het onrecht, haar aangedaan, brandmerkte. Met welk een felle woorden heeft hij in "Pruisen en Nederland" gezegd, dat men de arbeider ellendig slecht voedde, zijn geestelijke ontwikkeling verwaarloosde, en zo berustte in het lage beschavingspeil der massa.

II

De brochure "Pruisen en Nederland" is in verschillende opzichten merkwaardig te noemen. Het is een pamflet tegen de toenmalige regering, en tegen een geschriftje van minister J. Bosscha. Deze had allerlei patriottische frazes uitgesproken, om het volk gerust te stellen ten aanzien van het Pruisische gevaar. Het was in de tijd van Bismarck en het zegevierende Pruisische imperialisme, en men herinnert zich, dat Napoleon III het wilde stuiten, door onder anderen Luxemburg te kopen van koning Willem III, die tevens groothertog van Luxemburg was. Dit feit mengde Nederland in internationale verwickelingen.

Multatuli echter vraagt zich af, hoe ooit een land als Nederland weerstand zou kunnen bieden aan een Pruisische onderdrukking, indien het volk niets heeft te verdedigen? En hij vraagt, van welke zijde dan wel de geestdrift zou moeten komen, om de onafhankelijkheid te verdedigen...

– "Van 't volk? Maar dat volk is verstompt, vernederd, verdierlijkt. Dat volk is slecht onderwezen, slecht gevoed. Dat volk heeft weinig oorzaak tot verzet, als er kans komt op verandering, want voor een zeer groot deel der natie zal elke verandering een verbetering zijn... Och, de resultaten van 't Pruisisch regeim zouden al zeer ellendig moeten zijn, als ze de vergelijking niet konden doorstaan met de "Kattenburger doop"^[4], die nu in Amsterdam het voedsel uitmaakt van het gezin des werkmans.

Geestdrift van het volk? Maar dat volk leed en lijdt gebrek onder het tegenwoordig bestuur. Kan men vorderen of verwachten, dat het zo op eenmaal geestdriftig worden zal, nu de heren in Den Haag daaraan behoefte gevoelen? Vaderlandsliefde ("een deugd, die in de hemel

niet bekend is", zegt Nisard – Lessing noemde haar een "héroieke zwakheid, waarvan hij bevrijd wenste te blijven"...) vaderlandsliefde moge dan in weerwil van die uitspraken een schone zaak zijn, en het moge plat klinken, haar als de mindere voor te stellen in de strijd met de eisen der maag, toch is het waar, dat ze onderligt in die strijd...

Elders heb ik gezegd en bewezen, dat een Nederlands werkman beneden de neger staat, dat zijn toestand de zwaarste slavernij is, die men zich denken kan. En dien slaven roept men nu toe: "Op, op het vaderland is in gevaar (dat wil zeggen: onze welstand, onze rust is in gevaar) – op, het vaderland roept. Slaven waart ge, slecht gevoed waart ge, dom en stomp waart ge, onze geldmachines waart ge, dat alles is waar, doch het vaderland is in gevaar, op... op... allemaal op! Op, ... en verandert u nu in eens in een ommezien voor ons plezier in stekelvarkens!"

En heftig gaat hij voort: "Elke gulden, die Indie afwerpt, wordt tweemaal gestolen, eens ginder, andermaal hier. Daar stroopt men den Javaan, en hier bedriegt men de arme drommels, die even goed nazaten zijn van Houtman en Koen^[5], als de aandeelhouders der Nederlandse Handelsmaatschappij en de heren in 't Willemspark, om ze te laten zwoegen en slaven alsof ze zelf Javanen waren. Het is een leugen, dat de door Nederland uit Indie verkregen welvaart afdruipt op de mindere. De geringe man geniet er niets van. Geen knecht, pakdrager of andere arbeider ontvangt een cent hoger loon, omdat zijn heer rijk werd door 't schacheren in gestolen koffie".

En Multatuli eist, dat diegenen, die het volk hebben leeggeplunderd, "zullen worden kromgesloten in de boeien", dat ieder, "die zich volzooag aan de Nederlandse welvaart – wie opzwol van Indische roof" zal gedwongen worden, terug te geven, wat hij onrechtmatig verkreeg. "En dat is niet genoeg. Er zijn voorbeelden nodig, om te bewijzen, dat de schavotten en tuchthuizen niet uitsluitend zijn opgericht voor kleine dieven, voor kleine, arme, onfatsoenlijke misdadigers..."

Inderdaad: een hevige, revolutionaire taal. Maar die kwam voort uit zijn woede, bij het zien van de ellende, waarin de massa verkeerde. Die woorden bewijzen, hoezeer Multatuli meeleefde met het ware volk.

III

Hij is een der eersten geweest, die door het verzamelen van statistische gegevens heeft bewezen, welk een tekort aan levensvreugde en aan geluk het lage loon en het uitzichtloze bestaan met zich moesten meebrengen. Hoe vocht hij tegen tyrannie en knevelarij, of ze kwam van een domme massa of van de patroons, van afgevaardigden of van achterlijke kiezers. Terwijl hij de notabelen van zich vervreemde, trok hij een geestdriftige ontwaakte jeugd tot zich. Alle overdrevens of lasterlijke praatjes over zijn levenswandel deelden hen niet – voor deze jongeren was hij een baanbreker met de kracht van een stormwind. En in "De Dageraad" van 1887, het maandblad der vereniging van die naam, vindt men een herdenkingsbijdrage van **Marie Berdenis van Berlekom**^[6], welke wel duidelijk aan-

Marie Berdenis van Berlekom. †

geeft, welk een indruk op de jongeren Multatuli had gemaakt. We lezen er in: "Een reus – en wel had hij besef van zijn kracht. De dwergen schoten wel onophoudelijk met hun kleine pijltjes, maar dan slingerde *hij* ze hun sarcasmen naar het hoofd. En toch... wiens hart was weker, inniger, gevoeliger, dan het zijne? De minste ruwe aanraking, aan hem en aan anderen, deed hem pijn. En wiens fijn, kies gevoel is ooit zo op de proef gesteld geworden als het zijne? Alles is voorbij. – Een edel mens heeft zijn strijd gestreden..."

Het was waar. Zelfs degene, die met deze lof niet geheel instemt, zal moeten erkennen, dat zijn strijd voor de Javaan aan velen in Nederland de ogen heeft geopend voor misstanden in Oost-Indië. Zijn "Max Havelaar" is een literair meesterstuk, dat zijn plaats verdient in de wereld-letterkunde, evengoed als werken van Heine of van Victor Hugo. Doch in Nederland heeft het een intense belangstelling gewekt voor het leven van de inlander, en aandacht gevraagd voor een deel van het Rijk, dat voor tienduizenden nauwelijks bestond. Wie kent niet het lied van Saidjah en Adinda, wie leefde niet mee met de harde strijd van Havelaar voor zijn recht – en dat van den Javaan? Dit boek is een kreet, een bijna vertwijfelde schreeuw om menselijkheid en om rechtvaardigheid. Multatuli zag de tegenstelling niet als één tussen bruin en blank, als één tussen het Indische en het Nederlandse volk. Neen, hij beschuldigde inlandse hoofden van knevelarij met medeplichtigheid van Nederlandse ambtenaren. En hij vertrouwde, dat het Nederlandse volk een regering tot de orde zou roepen, die dit uit onwetendheid of uit sleur toeliet. Hij wekte in Nederland het besef van een zedelijke plicht jegens Indië – hij schaamde zich voor een volk, voor "zijn" volk, overal waar dit aan onrecht geen einde maakte. Het zou diepbetreurenswaardig zijn geweest, indien deze roepstem geen weerklank had gevonden. En het strekt tot verheugenis, dat de "Max Havelaar" is verslonden, dat men naar recht gestreefd heeft – ook al zijn we aan de nagedachtenis van Multatuli verplicht, alle zelfgenoegzaamheid hier te bannen, en al zal ieder beseffen, dat we er nu niet zijn, wat Indië betreft. Integendeel: zolang Multatuli leeft door zijn "Max Havelaar" zal elke nieuwe generatie in Nederland zich haar plicht jegens den inlander bewust blijven.

IV

Wanneer men nog immer voortgaat, om te verbloemen, op welke wijze dan wel Jan Pieterszoon Coen heeft huisgehouden in Indië – wanneer men doet, alsof er geen onrecht meer in Indië geschiedt – dan is het nodig, juist ter ere van Multatuli, dit te weerspreken. Zijn geest alleen zal waarlijk het onrecht kunnen opheffen – de geest van waarheidsliefde. In dat opzicht is de "Max Havelaar" een boek, dat met schrijnend realisme de werkelijkheid uitbeeldt.

Men herinnere zich het droeve einde van de geschiedenis van Saidjah, die zoekt naar zijn geliefde, welke door het Indische leger is gedood in een opstandige kampong, die was veroverd door het Nederlandse leger, en *dus* in brand stond, Saidjah vindt Adinda daar naakt, afschuwelijk mishandeld, gedood. Hij zelf zoekt den

dood in het gevecht... "En weinig tijds later was er te Batavia groot gejubel over de nieuwe overwinning, die weer zo veel lauweren had toegevoegd bij de lauweren van het Nederlands-Indische leger. En de Landvoogd schreef naar het Moederland, dat de rust in de Kampongs hersteld was. En de koning van Nederland, voorgelicht door zijn staatsdienaren, beloonde wederom zoveel heldenmoed met vele ridderkruisen. En waar-schijnlijk stegen er in de Zondagskerk of bidstond uit de harten der vromen dankgebeden ten hemel, bij het vernemen, dat de "Heer der Heerscharen" weer had mee-gestreden onder de banier van Nederland..." Welnu, is deze "vrome" mentaliteit werkelijk overwonnen? We zouden het wensen...

Men weet, dat Douwes Dekker in verzet kwam, als assistent-resident, in Lebak, tegen het regiem, dat hij moest dienen. Dat hij zich met zijn klachten, ten bate van de inlanders, wendde tot de gouverneur-generaal, die hem niet wilde ontvangen, omdat hij moest vertrekken naar het moederland. Dat toen aan Dekker niet anders openstond, dan zijn carrière te beëindigen. Een "deftig gezin" was tot de bedelstaf gebracht. Ook later, terug in Holland, in grote armoede, wilde men hem geen eerherstel geven. Wel had hij een positie kunnen bekomen in West-Indië, maar hij eiste volledige vergoeding, en daaronder ook: benoeming, opnieuw, in Nederlands-Indië, als resident, om recht te doen... De regering weigerde het. Toen verscheen de "Max Havelaar". Aan het einde daarvan, opstandig en ontroerend, spreekt hij ervan, dat men in alle landen liederen zal zingen op Nederland, "de roofstaat aan de zee", als het land geen recht herstelt... "En ik zou klewang-wettende krijg-szangen slingeren in de gemoederen van de arme martelaren, wien ik hulp heb toegezegd, ik, Multatuli. Redding en hulp, op wettelijke weg, waar het kan... op wettige weg van geweld, waar het moet. En dit zou zeer nadelig werken op de koffieveilingen van de Nederlandse Handelsmaatschappij!"

En dan wendt hij zich tot den koning, tot Willem III, om te vragen, of het zijn wil is, "dat daarginds Uw meer dan dertig miljoen onderdanen worden mishandeld en uitgezogen in uwen naam?"

Klaarblijkelijk was toen Dekker nog overtuigd, dat inderdaad de koning goed wilde en ook ingrijpen kon. Later is is hij op die gedachte terug gekomen. De koning interesseerde zich niet voor de zaak. En als constitutioneel monarch kon hij zich, juridisch gesproken, niet eens met de politiek van zijn ministers bemoeien. In een noot uit 1875, vijftien jaar na het verschijnen van de Havelaar, schreef hij: "De koning heeft nog altijd niet geantwoord. Waarschijnlijk houdt hij zich bezig met belangrijker zaken dan recht doen en het behouden van Insulinde voor Nederland..."

Zijn vriend **Roorda van Eysinga**^[7], die den koning haatte – men leze er zijn "Brieven zonder oorspronkelijkheid" op na – en van wien Multatuli de "Vloekzang"^[8] plaatste – zal Dekker misschien ook zijn vertrouwen in de koning hebben ontnomen. Dat neemt niet weg, zo als blijkt uit zijn "Vorstenschool", dat Multatuli geloofde, dat het volk kon worden gered door edele vorsten en leiders, die waren opgevoed om het

goede te dienen, die voorgingen in het betrachten van recht. Hij zag te weinig in, dat een volk alleen *zichzelf* kan bevrijden en alleen *zelf* zijn rechten kan handhaven, en daartoe moet worden opgevoed. Doch zijn hoop op verandering kwam vooral hieruit voort, dat hij zich schaamde, lid te zijn van een volk, dat onwaardige toestanden bestendigde.

V

Want dit is bij Multatuli het kenmerkende: hij wilde een Nederlander zijn – en overduidelijk blijkt het uit zijn brochure "Pruisen en Nederland" – maar hij wilde daar trots op kunnen wezen. Tijdens zijn langdurig verblijf in Duitsland erkent hij, dat hij gaarne in Amsterdam zou wonen, en aan Dr. De Vries^[9] zegt hij, dat "verschillende tradities van het Nederlandse volk" hem lief zijn, en dat hij daarom steeds aanstoot blijft nemen aan Duitse onderwijsmethoden van die tijd, aan militaire opvoedingssystemen, die hem tegen de borst stuiten, aan het gebrek aan persoonlijkheid en vrijheid. Juist in het geestelijke leven wilde hij van staatsdwang niet horen.

Voor Multatuli was beschaving een internationaal erfgoed, overgedragen van vrije mensen op vrije mensen. Hij was één van die weinige Nederlanders van zijn tijd, die het noodzakelijk vonden, dat het Nederlandse volk deel zou hebben aan deze beschaving. Reeds tijdens zijn verlof in 1856 had hij veel gereisd, vooral in Frankrijk en langs de Rijn. In Indië had hij bibliotheken verslonden. Het heeft weinig moeite gekost, aan te tonen, dat hij ideeën heeft ontleend aan Heinrich Heine en aan Alphonse Karr^[10], auteurs, die hij uitnemend kende. Vooral tot de vele Franse moralisten gevoelde hij zich aangetrokken. Maar wie kan zich er op laten voorstaan,

geheel origineel te zijn? De grote verdienste van Multatuli schuilt hierin, dat hij nieuwe denkbeelden heeft verkondigd op zijn eigen, puntige, sarcastische, literaire en boeiende manier – en dat hij aldus Nederland in contact heeft gebracht met geestesstromingen die elders reeds lang haar invloed hadden doen gelden. Terecht heeft wijlen **Professor Prinsen**^[11] in Multatuli één der grote romantici gezien. Men diene dan echter wel te weten, wat onder die naam valt te verstaan. Want de romantiek is veel méér dan een sentimentele liefdespoëzie. De romantische beweging kan voor zich opeisen de jonge Goethe en Heinrich Heine – Byron en Shelly^[12] – Lamartine en Victor Hugo. Deze namen spreken reeds van vele andere denkbeelden dan alleen van die over de liefde. Men zou kunnen zeggen, dat de romanticus begonnen is, zich vervreemd te gevoelen van een banale afstotende wereld. Dat hij op zoek is geweest naar een schoonheid, die afwezig was, naar een grootsheid, die vergeefs werd gezocht. Daaruit kan zeker voortkomen een ontvluchten van de realiteit, een zich opsluiten in de verbeelding. Maar evenzeer kan de wil, om een verkeerde realiteit te veranderen, evengoed kan heimwee naar een schoner en beter samenleving groeien uit de romantische aandoeningen. Het is geen wonder, dat Heine een aanhanger was van het utopisch socialisme van Saint-Si-

mon en later zich socialist noemde in de moderne zin des woords. Men weet, hoe Victor Hugo een radicaal hervormer wilde zijn, en hoe hij als balling de dictatoriale politiek van keizer Napoleon III heeft bestreden. De romantici beroepen zich op Rousseau om te getuigen van de afkeer van een civilisatie, die ze de naam van beschaving niet waardig keuren. Maar afkeer van wanbeschaving sluit niet uit, dat men kampioen wordt voor nieuwe cultuurwaarden. Integendeel – bij vele romantici en zeker bij Multatuli treffen we een hartstocht aan voor al wat nieuw en modern was.

VI

Zo kon het dus niet uitblijven, dat hij bij voortduring een lans brak voor hervorming van de huwelijksmoraal. Ongetwijfeld heeft dit er toe bijgedragen, dat hij de naam kreeg van een onzedelijk mens, die geen trouw in de liefde erkende. Nu is het waar, dat Multatuli zich in deze aangelegenheden vaak anders gedroeg en zich vooral anders uitdrukte dan we gewend zijn te doen. Maar juist hierbij valt – men leze er zijn brieven op na – ons op, van welk een ontstellende openhartigheid en eerlijkheid deze man is geweest ten aanzien van zijn liefdeleven, waarin hij niets heeft gekend van de huichelarij en van de misplaatste conventie, die vele moralisten eerbiedigen. Zijn "Japanse gesprekken" bevatten ongetwijfeld een sarcastische en vaak komische aanval op gangbare huwelijksopvattingen en seksuele zeden. Maar men mene niet, hier te doen te hebben met iemand, die een vrijbrief wil verschaffen aan de bandeloosheid. Hij hekelte het huwelijk uit winstbejag of uit financiële overwegingen, juist omdat hij zuiverheid wil in de liefdesverhoudingen. Hij wekt voortdurend op tot

verantwoordelijkheid naast vrijheid.

Misschien kent ge, uit de "Ideeën", zijn open brief aan een ongehuwde moeder^[13]. Een brief waarin hij hardheid en vooroordeel der wereld bestrijdt, en de moeder troost. Hij hoopt, dat ze ondanks alle leed haar kind in liefde zal hebben ter wereld gebracht, een liefde, groot genoeg, om het kind te beschermen tegen de liefdeloosheid der mensen. Juist in een brief als deze blijkt, welk een diep verantwoordelijkheidsbesef Multatuli eigen is – omdat hij wil, dat de vaders of moeders hun kind in liefde ontvangen en grootbrengen zullen. Terwille van het kind bestrijdt hij wrede vooroordelen, en steeds

weer stelt hij als eis voor ons handelen in het liefdeleven: zijn we bereid, het kind te beschermen, het op te voeden tot geluk? Beseft de gemeenschap wel haar plicht jegens het kind en jegens elke nieuwe generatie? Hebben wij er niet voor te zorgen, dat we nieuwe geslachten niet belasten met schuld en fouten van het verleden? Zijn we inderdaad bereid voor hen nieuwe levensvoorwaarden te scheppen? En wie "Woutertje Pieterse" heeft gelezen, zal hebben beseft, welk een liefde tot het kind daaruit spreekt.

VII

In wezen zijn de opvattingen over het seksuele leven bij Multatuli zeer revolutionair geweest en volkomen onburgerlijk. Zielkundig gesproken is het de vraag, of hij niet lang is gebleven, tot aan zijn grote liefde voor zijn tweede vrouw, voor **Mimi Hamminck-Schepel**^[14], een groot kind, die mentaal gesproken in de puberteitsjaren leefde. Steeds weer komt tot uiting zijn hangen aan vader en moeder. In zijn herinnering ziet hij de vader als een moedige zeebonk; zijn moeder als een trouwe liefhebende vrouw. Dit "moedercomplex" heeft hem in de vrouw steeds de moeder doen zoeken. Vandaar dat zijn liefde zo onbestendig is geweest, in de periode, dat hij van Tine vervreemdde en dat hij Mimi nog niet kende. Want zijn verliefdheden dateren van vóór zijn huwelijk –

de inlandse Si Oepi Kete, Caroline, Cateau Theunisz – en uit de periode in Europa, na zijn Indische carrière. Zeker is het, dat ook zijn liefdes voor Ottilie, Eugénie, Sietske Abrahams – waarvan hij zelf in volledige openhartigheid getuigt, terwijl hij zonder enige huichelarij die genegenheden jegens zijn vrouw belijdt – dat deze niet altijd hebben geleid tot seksuele intimiteiten. Vast staat, dat gedurende jaren zijn huwelijk met Tine gelukkig is geweest, en dat hij een trouw echtgenoot was van zijn tweede vrouw. De bitterste en moeilijkste periode ligt in die tijd, dat zijn gemoed was verscheurd en hij nergens houvast vond, en als een groot kind bij vrouwen rust zocht, zonder die te vinden.

Vandaar de praatjes over zijn uitspattingen, over zijn waanzin, over zijn "onbetrouwbaarheid".

Tine^[15], zijn vrouw, hangt wel aan hem, maar begrijpt hem niet. Zij vervreemdt van hem in armoë, in het trekken en reizen, en in het steeds weer gescheiden zijn. Zijn vrouw is te koel voor dit temperament, te burgerlijk, te deftig. Zij wordt moedeloos, raadt hem aan maar... hofmeester of matroos te worden, en van elkaar te scheiden. Ze voelt zich door de ellende diep vernederd. Plotseling vertrekt ze naar Italië. Dan ontmoet hij de grote liefde van zijn leven in Mimi. Over haar schrijft hij openhartig aan Tine. Deze komt terug, om de geruchten tegen te

spreken, dat Dekker haar heeft verstoten en mishandeld. Een merkwaardige driehoeksverhouding ontstaat nu in het huis in den Haag, dat Mimi heeft ingericht voor Tine met haar kinderen. De beide vrouwen sparen elkaar, hebben achting voor elkander, helpen elkaar en Dekker, doch het gaat niet. Vooral de zoon van Dekker dwingt zijn moeder, weer te vertrekken naar Italië. Ze sterft in 1871. In 1875 huwt Multatuli wettelijk met Mimi. Zijn kinderen zijn volstrekt van hem vervreemd, en de zoon verwijt hem alle ellende, onder invloed van het lijden der moeder. Multatuli was geen goed vader. Het is waar.

Langen tijd had Dekker zelf het heimwee naar den vader, die (al ware het God) hem in zijn weifelingen zou kunnen steunen. Zijn "gebed van den Onwetende" is daarvan een voorbeeld. "Ik wou zo graag uw wil doen, niet uit vrees voor straf, uit hoop op loon. Maar zooals het kind de wil zijns vaders doet: uit liefde. Gij zweegt. En altijd zweegt ge..." Tot tenslotte Dekker tot de overtuiging komt, dat in de werkelijkheid geen Goddelijk Vader de zijnen steunt in hun strijd voor het goede...

Onder de invloed van Rousseau en van George Sand^[16] – welke laatste vooral de liefde heilig achtte, omdat ze de natuur vergoddelijkte – is ook Multatuli ertoe gekomen, aan te nemen, dat van nature de mens goed was. En zo ook te geloven, dat de liefde aanvankelijk niet gebonden was aan de wetten, die haar later zijn aangelegd. Vooral in zijn "Japanse gesprekken" heeft hij dat betoogd. Er zouden aanvankelijk geen "onechte" kinderen zijn geweest, want elk kind was welkom aan den dis. De ongehuwde moeder werd door niemand geschuwd. We moeten opmerken, dat dit slechts het geval was in perioden van primitief communisme – zooals nog de Eskimo's gedeeltelijk vertonen – of in het matriarchaat, het moeder-rechtelijk leven, dat nog op de Melanezische eilanden wordt aangetroffen. In het eerste geval zorgt de stam voor de kinderen – in het tweede geval is de band tussen man en vrouw zo los, dat de kinderen worden beschouwd als toebehorende aan de moeder, niet aan den vader. Moeder en kind zijn bloedverwanten – de vader niet. De "ongehuwde" moeder is dus min of meer regel. In het patriarchaat echter (vader-heerschappij) is overspel steeds zwaar gestraft. Multatuli heeft echter volkomen gelijk, dat eerst het privaat-bezit, en dus het verschil in armen en rijken, de families van elkaar heeft gescheiden, waardoor de gemeenschap niet meer bestond, en niet de zorg der kinderen op zich nam. De ongehuwde moeder, zonder "kostwinner", werd beklagd en vanwege haar onkuisheid, haar onvoorzichtigheid, haar onzakelijkheid gehoond. Kuisheid, zegt Multatuli, was slechts... berekening. De deugd schuilt in geld en stand. Met zedelijkheid heeft dit "zich verkopen" niets te maken.

Het is niet toevallig, dat F.M. Wibaut^[17], en zijn vrouw, Mathilde Berdenis van Berlekom – die met haar zuster^[18] een groot aanhangster is geweest van Multatuli, en vaak lezingen van hem in Zeeland bijwoonde – dat beiden dan ook vrije seksuele opvattingen hebben verkondigd in hun boek "Wordend huwelijk". In dat opzicht zijn de Wibauts getrouwd gebleven aan de geest van Multatuli, hoewel men zich moet afvragen, of inderdaad een driehoekshuwelijk, van bijvoorbeeld twee vrouwen en één man, – dat natuurlijk mogelijk blijft, in volkomen kameraadschap en onderlinge onafhankelijkheid – of zulk een huwelijk in het algemeen gelukkiger zou zijn,

dan het bestaande. De poging van Multatuli, om zowel Tine als Mimi lief te hebben, leidde tot grote conflicten, wat misschien niet alleen aan de vrouwen was te wijten. Doch de andere opvattingen van de Wibauts waren gezond en goed. Wibaut heeft trouwens de grote verdienste gehad, dat hij met een van zijn vrienden de enige was, die de crematie van Multatuli in Duitsland van uit Holland bijwoonde. Ze losten een heel klein deel in van de schuld, die Nederland ten aanzien van Multatuli had. En toen vijftig jaar geleden Wibaut zich, midden in den winter, van uit Middelburg opmaakte, om aan Dekker de laatste eer te bewijzen, kweet hij alleen zich van een plicht, die heel het volk verwaarloosde...

VIII

Tenslotte moge nog een enkel woord worden gezegd over de vrijdenker Multatuli. Zeer vaak is men geneigd hem *uitsluitend* te zien als een Godloochenaar. Men moet erkennen, dat de kerkelijke Godsopvattingen in Multatuli een bestrijder hebben gevonden. In zijn "Gebed van den Onwetende" uit 1859 blijkt nog, dat Multatuli wel had willen geloven aan een goede Vader voor alle mensen – maar dat hij niet kòn. Hij zag teveel kwaad, teveel huichelarij, teveel ellende om zich, om zijn geloof te kunnen behouden. Toch heeft hij nog wel het woord "God" in andere betekenis gebezigd – als een naam om het eeuwige en onmetelijke Heelal, de Werkelijkheid, het Zijn, aan te duiden. Hij had misschien met Spinoza kunnen spreken van de "Oernatuur". Doch hij zag daarin geen goed of kwaad, geen rede en geen wil – maar de ijzeren noodzakelijkheid, de wetmatigheid van alle gebeuren. Wie aan God gelooft, zo zegt hij ergens, moet ook konsekvent geloven aan het wonder. Maar het wonder veronderstelt een opheffing van de natuurnoodwendigheid, van de wetmatigheid van alle gebeuren. Aan het wonder geloofde Multatuli niet. Alles had volgens hem een logische en natuurlijke oorzaak.

Doch als men onder "goddeloos" zou verstaan, dat Multatuli geen zedelijke maatstaf zou erkennen, vergist men zich zeer. Hij hechtte aan redelijke waarheid – maar niet minder aan zedelijke waarheden. En hij was overtuigd, dat de mens van nature wéét wat goed en kwaad is, dat er een natuurlijke moraal bestaat. Deze komt niet altijd overeen met de zeden van de tijd – maar ze behoeft er niet minder zedelijk om te zijn. Zozeer stond voor Multatuli de zedelijke betrouwbaarheid voorop, de goedheid en het recht, dat hij ontkende, dat een onzedelijke Godloochenaar zijn geestverwant zou zijn. Aan Dr. Muller schreef hij: "Aan u behoef ik niet te zeggen, dat er ongelovigen zijn, die beneden het geloof staan. Ik huiver van de broederschap met de zodanigen..."

IX

Multatuli is in zijn jeugd het type geweest van de "religieuze" jonge man. Niet van de theologische Calvinist, niet van een orthodoxe vrome. Integendeel. Maar wel naar zijn aard vol heimwee naar een "andere" wereld dan deze, naar een goed Vader in den hemel. Vol illusies en vol dromen, romantisch, voelde hij zelfs iets voor het katholicisme, zoals dat in zuidelijke landen wordt beoefend: niet steil, en werkend op de verbeelding. Maar uit

zijn "Gebed van de onwetende" en uit zijn gedicht over de poëzie, dat men aantreft in "Vorstenschool", blijkt zijn overgevoelige en bijna "vrome" ziel nog duidelijker. Wat echter aan zijn dromen en wensen en illusies een einde maakte, was de grauwe en koude werkelijkheid. Hij zag in, dat de wereld van God was verlaten. Hij begreep, dat hemel en hel en God en duivels slechts produkten waren ener verbeelding, die ófwel datgene zoekt, wat men mist – of wel vreest voor spoken. De angst en het verlangen zijn de grote drijfveren tot godsdienst, en niet de rede of het zedelijk oordeel. Zodra dat klaar was voor Multatuli, zocht hij een betere wijsbegeerte dan die der theologen. Hij vond haar in het aanvaarden van de Natuur als moeder van alle leven. Men zou bij hem kunnen spreken van een soort Spinozisme. Immers ook Spinoza heeft in de Natuur, of beter gezegd, in de Oernatuur, het alles-omvattende Zijn, de grondslag gezien voor al het bestaande. Spinoza noemde de Oernatuur ook wel: God, of de Substantie. Merkwaardig is, dat ook bij Multatuli is te vinden: "De noodzakelijkheid is God. Meer weet ik van God niet te zeggen." (idee 32). Hij meent later, in een noot, veel te kunnen zeggen, omdat de studie der wetten van het Zijn oneindig is. En elders, in idee 166, zegt hij: "Ik vind mijn God (de noodzakelijkheid) overal, tot zelfs in de frazeologie dergenen, die 'n bijzonderen God hebben." En in idee 176 vinden we dan ook het volgende: "Heden overleed ons jongste kindje. Ofschoon diep getroffen, wensen we te berusten. Wij buigen ons onder Gods hand... Ik verzeker u, dat ik *altijd* berust in de wil van *mijn* God, dat ik me *altijd* buig onder de wil van mijn God, en dat ik ver lopen zou om 't zeer curieus schouwspel te zien van iemand, die niet boog onder de *Noodzakelijkheid*, van iemand, die niet berustte in haar wil. Nooit heb ik in de "Oprechte Haarlemmer", die zo bijzonder rijk is in zulke vrome ontboezemingen, gelezen: Ons kindje stierf, maar we laten het er niet bij..."

Ondanks Multatuli's sarcasme vindt men bij hem toch dezelfde grondslagen terug als bij Spinoza, die ook steeds de natuurnoodwendigheid als hoogste macht aanvaardde, en haar wetmatigheid wilde bestuderen. Komt men daar toe, dan ziet men nergens meer Gods goedheid noch Gods toorn maar logische gevolgen van natuurlijke oorzaken. Dat we in die oorzaken kunnen ingrijpen, weten we. Maar dat er geen wonderen kunnen geschieden, weten we evenzo.

Indien echter Multatuli strijdt tegen de Godsvoorstelling van de Godsdienstigen, en wanneer hij daarom een vurig atheïst is, dan is dat, omdat hij in de godsdienst de grote zedelijke gevaren aanvalt. Wie zich Gods uitverkoren kind waant – wie meent, de enig ware God te kennen en daaraan vastknoopt, dat deze "God" ook zijn gebeden zal verhoren – zo iemand laat zijn egoïsme de vrije loop. God zal zijn zonden afwassen, Jezus is voor hem gestorven, zijn zaligheid is hem verzekerd enz. Tegelijk zal de gelovige dan overtuigd zijn, dat wie *niet* gelooft als hij, de verdoemenis en de straf Gods heeft verdiend. Bij deze vervalsing der werkelijkheid acht men dan degene, wien het meeloopt, die geld verdient en slaagt, Gods geliefd kind. En daarentegen hem, wien alles mislukt, de mens, die door God wordt gestraft. Zeker heeft de godsdienst aldus de hardheid en het gebrek aan sociaal gevoel doen zegevieren in landen en kerken, waar alle tegenspoed als straffe van God

werd gezien. Droogstoppel is van hen het afzichtelijke voorbeeld. En voor hen is God dienen: bevoordeeld worden, de hemel beërven in het hiernamaals, en de welvaart thans. Het ganse geloof aan de onsterfelijkheid is op dat egoïsme gebaseerd. En daarom acht **Multatuli** het zeer terecht onzedelijk, als men zijn eigen Godsvoorstelling dient, uit hoop op loon...

En het is een herinnering aan de beste moralisten, wanneer Multatuli beklemtoont, dat het geluk ligt in het volbrengen der deugd zelf – dat het bevredigen van redelijke en zedelijke behoeften aan de natuurlijke, niet-ontaarde mens genot verschaft. In dien zin is ook: genot gelijk met deugd. Evenals in het bevredigen van de weetgierigheid een grote zelfvoldoening kan liggen. En steeds weer wordt men herinnerd aan die waarheid: de natuurlijke mens is niet slecht of gevaarlijk; de ontaarding door de misbruiken der civilisatie maakt hem een gevaar voor samenleving en waarheid. Daarom: verkracht niet mijn broeders, bederf niet hun ziel – laat hen kunnen arbeiden aan hun geluk op aarde... (idee 454).

X

Ik heb getracht de betekenis te schetsen van Multatuli als sociaal en geestelijk hervormer. Eduard Douwes Dekker had een zeer hoge, een voorname opvatting van zijn taak. Hij wilde een opvoeder des volks zijn, en hij wilde frisse lucht en nieuwe ideeën. En daarom schreef hij in alle eenvoud aan zijn uitgever: "Ik zal in mijn schrijven trachten naar waarheid. Dit is mijn program. Dit is mijn enig program... Ik hoop dat er een idee zal liggen in elk verhaal, in elke mededeling, in elke opmerking. Noem dus mijn werk: Ideeën. Anders niet. En schrijf er boven: Een zaaier ging uit om te zaaien..."

Deze brochure bevat de radio-rede, uitgesproken voor het Multatuli-Museum op 10 april 1936, en herhaald op grammofoonplaten op 17 april 1936. De hoofdstukken II, IV, VII en IX zijn echter later bijgevoegd.

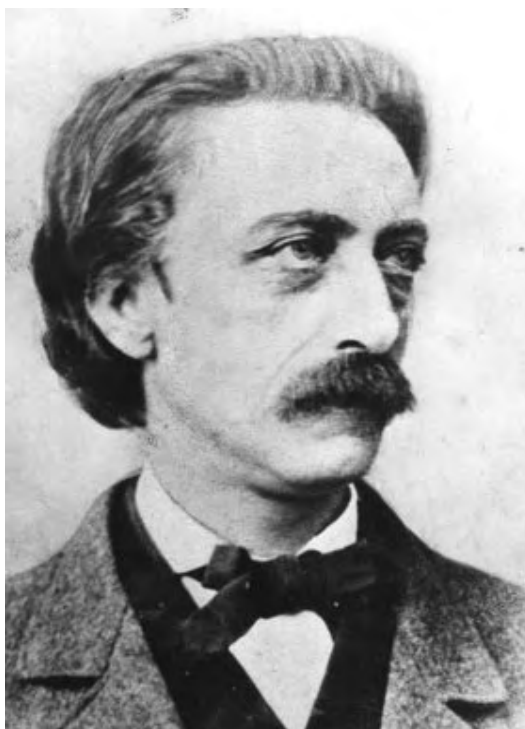
[1] Conrad Busken Huet (1826-1886) was een Nederlandse schrijver en literatuurcriticus.

[2] De originele tekst is bij het digitaliseren steeds letterlijk aangehouden, inclusief foutjes.

[3] Hendrik Clemens Muller (1855-1927), Nederlands classicus, was onder meer actief in De Dageraad, schreef ook blijspelen.

[4] Aardappelen met azijn.

[5] Met Koen is Jan Pieterszoon Coen bedoeld, met Houtman de zeevaarder/ontdekkingsreiziger Cornelis de Houtman.

[6] Maria Catharina (Marie) Berdenis van Berlekom (1860-1922) was een Nederlandse pianiste, zangeres en muziekpedagoge.

[7] Sicco Ernst Willem Roorda van Eysinga (1825-1887) was een Nederlandse publicist en vrijdenker. Hij was naast Multatuli een van de eerste Nederlanders die zich kritisch uitlieten over de uitbuiting van de Javanen in Nederlands-Indië.

[8] 'De Vloekzang van Sentot' of 'De laatste dag der Hollanders op Java', te lezen op <http://wvi.antenna.nl/nl/poez-vloek.html>, overgenomen door Multatuli in noot 5 bij de Max Havelaar.

[9] Waarschijnlijk: Hendrik de Vries, 1839-1907, arts te Amsterdam, groot vereerder van Multatuli.

[10] Jean Baptiste Alphonse Karr (1808-1890) was een Franse criticus, journalist, redacteur en romanschrijver.

[11] Dr. Jacob Prinsen J.Lzn., 1866-1935, hoogleraar in de Ned. letterkunde te Amsterdam; schreef over Multatuli en de Romantiek en verzorgde een bloemlezing uit diens Ideeën.

[12] Lees: Shelley (= Percy Bysshe Shelley).

[13] Idee 448: Aan Mevr. de Wed. P. geb. baronesse van D. te Zwol. (oktober 1863). Te lezen hier: https://www.dbnl.org/tekst/mult001idee02_0_mult001idee02_01_0001.php#idee448

[14] Maria (Mimi) Frederika Cornelia Hamminck Schepel (1839-1930), vrijdenkster en schrijfster.

[15] Everdina Huberta baronesse van Wijnbergen (1819-1874).

[16] George Sand, pseudoniem van Amandine Lucile Aureole Dudevant, geboren Dupin (1804-1876) was een Frans schrijfster en feministe avant la lettre.

[17] Florentinus Marinus (Floor) Wibaut (1859-1936) was een Nederlandse zakenman en politicus voor de SDAP.

[18] De eerder genoemde Marie Berdenis van Berlekom.

In het Multatuli Huis in de Amsterdamse Korsjespoortsteeg, het geboortehuis van Eduard Douwes Dekker, zijn het museum en het Multatuli Genootschap gevestigd. (Zie foto op achterkaft) U vindt daar zijn belangrijkste meubels, gebruiksvoorwerpen en zijn boeken. Het is alsof de schrijver elk moment kan binnenlopen om de pen weer op te nemen. Regelmatig wordt er een nieuwe tentoonstelling ingericht.

In de studieruimte van het Multatuli Huis valt een rijke documentatie van en over Multatuli te raadplegen. De entreprijs is 5 euro (voor genootschapsleden gratis). Zelf onderzoek doen, zoals het raadplegen van inventarissen en catalogi, het bekijken van archiefstukken, boeken en prenten is gratis. Wanneer u onderzoek door medewerkers van het Multatuli Huis wilt laten verrichten of als u kopieën of foto's van archiefstukken wilt maken, dan worden daarvoor kosten in rekening gebracht. Voor meer bijzonderheden: <http://www.multatuli-museum.nl/museum-openingsstijden>

(Aspirant)bestuursleden stellen zich voor

Even voorstellen: ik ben Ilse Vlasveld, 39 jaar oud en ik woon in de regio Rotterdam. Ik werk in de luchtvaart en in mijn vrije tijd hou ik van koken, zingen, sporten, wandelen, goede gesprekken, discussies en ontmoetingen. En ik lees graag alles wat los en vast zit.

Waarom De Vrije Gedachte? Ik ben lange tijd atheïst geweest, daarna een tijdje actief bezig geweest met de vraag of ik niet toch geloofde. Maar ik ben daar weer helemaal van teruggekomen en nu overtuigder dan ooit vrijdenker.

Ik vind dat religie een persoonlijke keuze is, die privé moet blijven en ook buiten het onderwijs thuis hoort. Kinderen worden thuis en in kerk of ander gebedshuis al genoeg geïndoctrineerd met religieuze ideeën. Op school hebben ze recht op een omgeving waar hen wordt geleerd die ideeën kritisch te bekijken, los van groepsdruk en eventueel aanwezige angst voor bestraffing in de een of andere hel.

Religie en sektes zijn wel thema's die altijd mijn interesse zullen blijven hebben, en ik vind dat deze een sceptisch, rationeel weerwoord behoeven. Vrijheid van expressie staat voor mij altijd voorop en is echt niet zo vanzelfsprekend als het soms lijkt te zijn. Ik vind daarnaast dat je elke persoon met respect tegemoet moet treden, ongeacht religieuze, politieke of wat voor overtuiging dan ook. Ik heb een hekel aan ad hominem en vooroordelen, en vind dat je altijd op basis van open discussie een gesprek aan moet gaan. Anders jaag je de ander alleen maar van je af, en dat is zeker bij sektes juist destructief.

Ik zou graag helpen om interessante, prikkelende activiteiten op te zetten. Een lezing, debat, excursie of een activiteit wat meer gericht op een jonger publiek. Ik sta daarbij uiteraard ook open voor alle suggesties en heb er heel veel zin in om als aspirant bestuurslid van start te gaan. We ontmoeten elkaar ongetwijfeld snel!

Mijn naam is Simon ten Kate; na 17 jaar gewerkt te hebben als ICT-er bij Royal FloraHolland ben ik nu op zoek naar een nieuwe baan.

Daarnaast houd ik me bezig met video editing, vooral in dienst van een zaak die me aan het hart gaat en waarvan ik vind dat er te weinig aandacht voor is; het strafbaar maken van genitale vermindering van jongens, dat wat eufemistisch 'besnijden' genoemd wordt.

Ik ben religieus opgevoed, maar heb mezelf nooit als zodanig beschouwd. De wereld niet zien als een schepping van god maakt alles juist veel mooier en intrigerender en het geeft mensen een eigen verantwoordelijkheid.

Ik vind dat hersenspoelen van kinderen met religie niet mag gebeuren met gemeenschapsgeld, bijzonder onderwijs moet daarom worden afgeschaft. Van een opvoeding met religie kan je nog afstand nemen maar voor een besnijdenis gaat dat niet niet op, het is een onomkeerbare ingreep en daarom voor mij de meest extreme vorm van religieuze indoctrinatie. Bij De Vrije Gedachte wil ik meewerken om dit onderwerp te agenderen en kennis erover te delen.

Besnijdenis schendt het recht op zelfbeschikking over je eigen lichaam maar wordt gedoogd met een beroep op godsdienstvrijheid. Vrouwelijke genitale vermindering is expliciet verboden in Nederland maar vooral omdat het als een cultureel verschijnsel gezien wordt.

In de huidige situatie is motivatie vanuit religie blijkbaar de doorslaggevende reden om het snijden in gezonde kinderen toe te staan of niet. Het is in dit verband opmerkelijk dat bijvoorbeeld seculiere Joden er ook vaak voor kiezen om hun zoon te besnijden, vanuit culturele overwegingen.

Ik hoop vanuit De Vrije Gedachte mee te werken aan een humane samenleving waarin godsdienst geen beleid bepaalt en waar het recht op zelfbeschikking van *alle* kinderen, jongens en meisjes, beschermd wordt.

Onze masculiene domheid

Violette Rondeel

“Sinds de Franse Revolutie is de invloed van de vrouw in Europa in dezelfde mate *kleiner* geworden als zij er aan rechten en aanspraken op vooruit is gegaan; en de ‘emancipatie van de vrouw’, voorzover deze door de vrouwen zelf (en niet alleen door mannelijke domkoppen) geëist en bevorderd wordt, blijkt zo een merkwaardig symptoom van de toenemende verzwakking en afstomping van de allervrouwelijkste instincten. Er schuilt *domheid* in deze beweging, een bijna masculiene domheid, waarvoor een geslaagde vrouw – die altijd een intelligente vrouw is – zich diep zou moeten schamen. De fijne neus ervoor verliezen, op welk terrein je met de meeste zekerheid de overwinning kunt behalen; het omgaan met je eigenlijke wapens verwaarlozen; je vóór de man plaatsen, misschien zelfs ‘tot schrijvens toe’, waar je vroeger discipline en een subtiële, listige nederigheid in acht nam; het geloof van de man aan een in de vrouw *verborgen*, fundamenteel verschillend ideaal, iets eeuwig en noodzakelijk vrouwelijks, met brave dierstheid tegenwerken; het de man met babbelse klem uit zijn hoofd praten dat de vrouw als een teder, wonderlijk wild en dikwijls aangenaam huisdier in leven gehouden, verzorgd, beschermd, ontzien moet worden; het lompe, verongelijkte bij elkaar zoeken van al het slaaf- en lijfeigenachtige dat tot dusver de positie van de vrouw in de maatschappelijke orde heeft gekenmerkt en nog steeds kenmerkt (alsof slavernij een argument tegen, en niet veeleer een voorwaarde voor iedere hogere cultuur, iedere verheffing van de cultuur zou zijn): - wat betekent dit anders dan een afbrokkeling van de vrouwelijke instincten, een ontvrouwelijking?” (1)

Lou Andreas-Salomé, Paul Rée en Friedrich Nietzsche

Aldus sprak Friedrich Nietzsche in 1886 in zijn boek *Voorbij goed en kwaad*, dat in zijn tijd niet verkocht maar wel met terugwerkende kracht als dynamiet inwerkt – *juist* in onze tijd, zoals hij zelf voorzien heeft.

En hoe staan wij ervoor – of liever gezegd: zitten wij erbij?

Inmiddels hebben wij stemrecht, zijn wij baas in eigen buik en toch wringt er nog van alles. Figuren uit religieuze en rechts-conservatieve hoek verheffen hun stem zodra wij een stapje opzij doen en spuwen hun misogynie gal over onze zwaarbevochten posities. Waar Nietzsches aforisme als een diagnose van zijn tijd en plaats mag worden gelezen, is het deze individuen menens. Welnu, laten wij hier en nu besluiten dat het ons ook menens is. De noodzaak voor actie wordt nog eens te meer benadrukt door een triest stemmend artikel in het AD (2), waaruit na een snelle rekensom blijkt dat je in Nederland anno 2020 slechts een paar procent kans hebt om veroordeeld te worden voor verkrachting, waarvan zo’n negen op de tien slachtoffers vrouw zijn.

De complexiteit van vrouwenemancipatie wordt eens te meer aangetoond in het huidige debat over de emancipatie van moslimvrouwen. Enerzijds de wijzigingen over hoe zij zich al dan niet dienen te kleden of gedragen waarbij de heren en dames moraalridders elkaar naar de kroon steken in liberaal gestemde betogen, anderzijds de linkerflank die van mening is dat wij de moslimdames maar het beste kunnen steunen in hun vermeende- vrije keuzes. (3)

Een verfrissend geluid komt uit Vlaamse hoek. Griet Vandermassen pleit in haar boek *Dames voor Darwin* (4) voor het erkennen van de verschillen tussen mannen en vrouwen. Zij legt uit dat evolutiepsychologie aantoonde dat de verschillen tussen man en vrouw niet enkel verklaard kunnen worden door de aangeleerde en sociale geconstrueerde identiteiten. De sekseverschillen in gedrag en psychologie zijn niet aangeleerd, maar komen voort uit een biologische basis met diepe evolutionaire wortels. Uit studies van verschillende culturen is gebleken dat de meeste psychologische verschillen tussen mannen en vrouwen groter worden naarmate maatschappijen meer egalitair worden, zoals zichtbaar in bijvoorbeeld Scandinavische landen. Verschillen in persoonlijkheid, waarden, gedrag en interesses worden

groter, hetgeen ingaat tegen het traditioneel feministische mensbeeld. Het doorvoeren van maatregelen die vrouwendiscriminatie voor topposities tegengaan, zal inderdaad wel enig effect sorteren ten aanzien van hen die daadwerkelijk de betreffende positie beogen, maar niet leiden tot een situatie waarbij mannen en vrouwen in gelijke mate dit soort functies uitoefenen. Dit is al aangetoond in Noorwegen, waar een nieuwe wet ervoor moest zorgen dat vanaf 2006 bedrijven voor minstens 40% uit vrouwen moesten bestaan. De wet bleek wel enige positieve uitwerking te hebben, maar leidde geenszins tot meer gelijkheid aan de top of het oplossen van de salariskloof. (5)

Het lijkt er dus op dat wij ondanks ruim een eeuw emancipatiestrijd nog altijd op onszelf zijn aangewezen en zo hoort het ook. Wij zullen zelf als vrouwen onze eigen conclusies moeten trekken, waarbij ik de hoop uitspreek dat dit schrijven u tot enige urgentie en actie

beweegt. (6) Wellicht bestaat werkelijke emancipatie uit het ontstijgen van het – tenslotte door mannen geschapen – strijdtooneel. Laten wij ons afkeren van onze masculiene domheid en bij onszelf te rade gaan over de betekenis van emancipatie vanuit onze eigen idealen. Hoe dan ook stel ik mijzelf emancipatie inderdaad voor als bevrijding. Bevrijding van zelfopgelegde beperkende overtuigingen, waarden en gewenst gedrag. Het citaat van Nietzsche lees ik dan ook niet als de 19^e-eeuwse mening van een verstokte vrouwenhater, maar als zorgvuldig geconstrueerde spiegel van een virulente kant die wij allen nog altijd met ons meedragen.

(1)F. Nietzsche – Jenseits von Gut und Böse (1886), citaat uit aforisme 239

<http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/JGB-239>

vert. H. Driessen 1999 - Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam

(2)AD (11-2-2020); Zelden rechtszaak na verkrachting

<https://www.ad.nl/binnenland/zelden-rechtszaak-na-verkrachting-a7b27ec1/>

(3)NRC Handelsblad (24-10-2016): Een echte feminist komt juist op voor moslima's

<https://www.nrc.nl/nieuws/2016/10/24/een-echte-feminist-komt-juist-op-voor-moslimas-4960632-a1528197>

(4)G. Vandermassen – Dames voor Darwin

<http://www.houtekiet.be/boeken/p/detail/dames-voor-darwin>

(5)Trouw (3-12-2019): Vrouwenquotum geen wondermiddel tegen ongelijkheid, blijkt in Noorwegen

<https://www.trouw.nl/buitenland/vrouwenquotum-geen-wondermiddel-tegen-ongelijkheid-blijkt-in-noorwegen-bd5e3e9a/>

(6)Internationale Vrouwendag valt op 8 maart

<https://www.internationale-vrouwendag.nl/thema-vrouwendag-2020/>

Bert Gasenbeek en CFI Low Countries

Floris van den Berg

Only a fool of a scientist would dismiss the evidence and reports in front of him and substitute his own beliefs in their place. Paul Kurtz

In 2007 werd de seculier humanistische denktank Center for Inquiry Low Countries (Nederland en België) opgericht als vestiging van het in Amherst, New York gevestigde transnationale door filosoof Paul Kurtz (1925-2012) opgerichte en geleide instituut. Het bestuur bestond uit Rob Tielman, Bert Gasenbeek en Piet Admiraal. Schrijver dezes was directeur. Bert was al betrokken bij CFI omdat hem als bibliothecaris advies gevraagd was voor de bibliotheek in Amherst.

CFI Low Countries was bedoeld als aanvulling op bestaande atheïstische en humanistische organisaties en had een duidelijk seculier-atheïstisch karakter. CFI LC organiseerde daarom ook de Atheïsme Campagne (2010) nadat de atheïstische buscampagne in het Verenigd Koninkrijk een groot succes was. Omdat het niet

lukte om te adverteren op bussen, werd een oplossing gevonden voor een immens groot billboard langs de A4 bij Schiphol.

CFI LC nodigde intellectuelen met een herkenbare atheïstisch humanistische signatuur uit om Fellow te worden. En zo ontstond er een fellowship van rond de vijftig Fellows uit Nederland en België. Er werden zogenaamde salons georganiseerd voor fellows waarin voordrachten door fellows werden gegeven. Om enkele namen te noemen: Nelleke Noordervliet, Etienne Vermeersch, Johan Braeckman, Dirk Verhofstadt, Griet Vandermassen, Paul Cliteur, Herman Philipse, Maarten van Rossem, Joep Schrijvers en August Hans den Boef. Ook werd jaarlijks de Atheïsmedag georganiseerd.

Toen Kurtz in 2012 overleed, ontstonden er problemen in de organisatie. Rond 2016 trok ik mij terug als directeur. Bert Gasenbeek heeft het stokje nog een poosje overgenomen en vervolgens het licht uitgedaan. Het transnationale avontuur van CFI Low Countries ging als een nachtkaars uit.

https://www.youtube.com/channel/UC7b8pmS3jIJ-SIC7BBaR8_A

https://centerforinquiry.org/news/cfi_low_countries-opening/

<http://www.cfilowcountries.org/dummy/>

<http://www.atheismecampagne.nl>

Bert Gasenbeek en het HHC

Werken en woekeren

Jules Brabers (archivaris HHC en UvH)

Eind 2002 liep ik op de bonnefooi het kantoor van het Humanistisch Archief (HA) binnen met de vraag of er wellicht werk was voor een historicus. Nou, of er werk was, aldus medeoprichter en directeur Bert Gasenbeek. Werk genoeg hoor. Inderdaad was het er een drukte van belang. Er werkte in die tijd een interessante, bonte, verzameling zogenaamde 'Melketeers' aan diverse projecten, onder andere aan een Humanistisch Archief-website, een archiefproject in het museum van Vianen en het verzamelen en ontsluiten van archieven.

Drukker en drukker

Mijn eerste opdracht betrof het schrijven van artikelen voor de encyclopedie van het humanisme. Mijn deeltijdbaan evolueerde echter al redelijk snel in een voltijdse betrekking. Conform de doelstelling van het HA, het verzamelen van archieven uit de humanistische beweging, was Bert vaak onderweg naar een humanistische organisatie of humanist. Ook nabestaanden van overleden humanisten kregen bezoek van Bert en het leverde vaak mooie verzamelingen aan materiaal op. Deze gingen we dan in een gehuurde bestelbus ophalen waarbij we menig avontuur hebben beleefd.

Het piepende banden scenario

Regelmatig werden we gebeld door personen die hun archief wel aan ons kwijt wilden. Ze zouden de spullen – die echt zéér de moeite van het bewaren waard waren – zelf wel even komen brengen. Tegen de tijd dat Bert en ik bij de voordeur stonden om al dat moois in ontvangst te nemen was de gulle gever al op de loop gegaan. We zagen de auto dan met piepende banden om de hoek van de Van Asch van Wijckskade verdwijnen. De afgegeven schoenendoos aan 'uniek materiaal' bleek ook vaak niet zo uniek als was beweerd.

Archieven

Alle collecties werden op de zolder van het HA hoofdkwartier, aan de Van Asch van Wijckskade 28 te Utrecht, geplaatst totdat het gevaarlijk werd. De houten vloer stond op een gegeven moment hol van archieven waarop we heel voorzichtig alle verhuisdozen op de rand van de

vloer plaatsten en zodoende de druk per cm² wat konden verlichten. Dat was een precare klus aangezien de houten vloer op meerdere plaatsen zijn beste tijd had gehad. Al snel leerden we van elkaar waar we over de vloer konden lopen en waar zeker niet. De zolder was dan ook streng verboden voor onbevoegden en onnozen.

Projecten en pecunia

Op zoek naar relevant archiefmateriaal en financiën liep

directeur Gasenbeek veel, zo niet alle, bijeenkomsten af van humanistische organisaties. Het eerstgenoemde was gemakkelijker te vinden dan het tweede. Bert vertelde vaak lachend dat als hij een bijeenkomst bezocht, iedereen spontaan de hand op de knip legde. 'O jee, daar heb je Gasenbeek weer! Hij moet weer wat van me!' Onder het motto: 'de aanhouder wint' boekte hij echter regelmatig succes met het binnenhalen van pecunia en projecten. Zo is meer dan honderd meter aan relevant archiefmateriaal van de humanistische beweging van de stoeprand en papiercontainer gered, ontsloten en aan diverse archiefinstellingen in bewaring gegeven en dat is iets waarop het HHC trots mag zijn.

Jubilea van humanistische organisaties werden door Bert Gasenbeek vaak als eerste opgemerkt. Vervolgens bracht hij de onwetende directeur fijntjes op de hoogte van het jubileum. Natuúrlijk kon het HHC de geschrokken jubilaris in spe uit de brand en aan een fijne jubileumpublicatie helpen! Of een mooie jubileum-website wellicht? En dat alles voor een vriendenprijsje. Het heeft menig jubileumproject opgeleverd waaraan het HHC heeft meegewerkt.

Denken in kansen

Bert denkt in kansen en mogelijkheden. Hij helpt graag andere partijen van archieven af en ziet vrij snel of er brood in zit of niet. Een recent voorbeeld hiervan is het archief van filosoof Jan Börger. Die had banden met De Dageraad/De Vrije Gedachte, zo bleek uit een kort vooronderzoek. Het complete levenswerk van deze man stond in een schuur tussen de motorfietsen in de weg te staan. De tijd drong, de papiercontainer lonkte. Bert gooide een hengeltje uit naar De Vrije Gedachte of er interesse was – en geld – voor het tot een archief maken van de meer dan 30 verhuisdozen aan materiaal. Vervolgens ronselde Bert tijdens een vrijdenkersbijeenkomst twee nijvere vrijdenkers voor 'een klusje'. Deze vrijwilligers hadden in een mum van tijd de collectie ontdebeld en gesorteerd. Resultaat: Het archief te Gouda is nog steeds heel erg blij met de archiefcollectie Jan Börger. Ze vormt een welkome aanvulling op hetgeen ze al aan materiaal hadden, maar dat was nog geen tien procent van wat ze van ons kregen. De Vrijdenkers en het HHC samen hebben een unieke collectie van de ondergang gered. Iedereen blij.

Vrijwilligers

Het HHC kon niet bestaan zonder vrijwilligers. Ze hebben hun bijdrage geleverd aan talloze projecten. De mensen die we via de Vrijwilligersbank binnen haalden, kwamen in een warm bad terecht. De medewerkers die vaak een afstand tot de arbeidsmarkt hebben werd zinvol werk geboden, ze werden aangesproken op hun kennis en kunde en dat werd bijzonder gewaardeerd. Een paar van hen heeft jaren voor het HHC gewerkt. Veel vrijwilligers zijn vanuit het HHC doorgestroomd naar

een betaalde baan, een stage of een opleiding, of hebben zelf iets opgezet.

Tot slot

In juli 2020 valt definitief het doek voor een instelling die met zéér bescheiden middelen en beperkte menskracht heel erg veel voor het humanistisch cultureel erf-

goed heeft gedaan. Bert Gasenbeek is daar de motor in geweest. Altijd gespitst op kansen en mogelijkheden. Altijd woekerend met wat hem aan mensen en middelen ter beschikking stond. En heel vaak met succes bekroond.

<https://www.uvh.nl/hhc/humanisme>

Ingezonden mededeling van Bert Gasenbeek

Zoals jullie wellicht weten, sluit het HHC per 1 mei 2020 in zijn huidige vorm en gaat het, als onderdeel van de Universiteit voor Humanistiek (UvH), over in een duurzame website Digitaal Humanistisch Erfgoed (DHE). De belangrijkste redenen voor stopzetting zijn het onvoldoende financiële draagvlak, de te kleine vaste formatie en mijn definitieve vertrek als directeur van het HHC vanwege pensionering in april 2020. Bovendien zijn inmiddels vrijwel alle te verwerven humanistische archieven al in ons bezit en zijn de meeste foto's, boeken en brochures, tijdschriften en interviews gedigitaliseerd. Dit materiaal wordt in de komende tijd op de website DHE toegankelijk gemaakt. Ook stelt de UvH een universitair docent Geschiedenis van het Humanisme aan die onder meer verantwoordelijk zal zijn voor het (bevorderen) van het gebruik van de DHE. Tot slot zal Jules Brabers, die in een andere functie verbonden blijft aan de UvH, beschikbaar zijn als vraagbaak voor historische vragen.

Terugkijkend op de bijna 29 jaar dat het HHC gefunctioneerd heeft, meen ik dat er – gezien de beschikbare mogelijkheden en dankzij de tientallen vrijwilligers, bestuurders en donateurs – heel veel werk verzet is voor het behoud van het humanistisch erfgoed. Dit resultaat willen we gedenken door het houden van een feestelijke afsluiting van het HHC en de doorstart van de DHE op vrijdag 17 april 2020. Tevens zal ik op die dag – na 39 jaar en 10 maanden – formeel afscheid nemen van het HHC, de UvH en de humanistische beweging. Meer bijzonderheden vind je in de onderstaande mededeling van de UvH.

Drs. Bert Gasenbeek, Directeur van het HHC.

Ingezonden mededeling van de Universiteit voor Humanistiek

Dit voorjaar wordt na bijna 30 jaar de zorg voor het humanistisch erfgoed door het Humanistisch Historisch Centrum (HHC), onderdeel van de Universiteit voor Humanistiek, formeel beëindigd. Tegelijk gaat Bert Gasenbeek, directeur van het HHC en onderzoeker geschiedenis van het humanisme, met pensioen.

Op een bijeenkomst op **vrijdagmiddag 17 april** bespreken we graag met u de betekenis van dat werk en nemen we afscheid van Bert. De bijeenkomst vindt plaats in de sfeervolle 19de eeuwse **Boothstraat kerk, Boothstraat 7, in het centrum van Utrecht**.

13.30 uur Inloop

14.00 uur Aanvang programma

- In een interactieve presentatie kijken we met Bert terug op de oprichting en de bereikte resultaten van het HHC. Moderator Marco Oostdijk, auteur van een uitgave van het Centrum, vraagt meningen over de betekenis van het werk aan oprichters, bestuurders, vrijwilligers, opdrachtgevers en auteurs
- Interactief intermezzo
- Vooruitblik: Jules Brabers, archivaris bij het HHC en Marieke van den Doel, UvH-docent geschiedenis van het humanisme en Joachim Duyndam, hoogleraar Humanisme en Filosofie lanceren de nieuwe website Digitaal Humanistisch Erfgoed, de opvolger van het Centrum.
- Onder de titel 'Ik nam mijn eigen bureau mee...' kijkt de van het radioprogramma OVT bekende historicus Wim Berkelaar in een interview met Bert Gasenbeek terug op zijn werk in (voormalige) functies als bibliothecaris, voorlichter, onderzoeker en directeur.
- Enkele sprekers uit de UvH en de humanistische beweging.

16.30 uur Receptie voor Bert Gasenbeek

Wie deze middag mee wil maken, dient zich in verband met de catering vooraf aan te melden via <https://www.uvh.nl/actueel/agenda/einde-van-het-humanistisch-historisch-centrum-en-afschied-bert-gasenbeek>

Bert Gasenbeek:

bibliothecaris, documentalist en historicus van het humanisme

Peter Derkx

Mijn eerste ontmoeting met Bert was in Culemborg in 1980, toen Bert solliciteerde naar de functie van bibliothecaris aan het Humanistisch Opleidings Instituut (HOI). Ik zat in de sollicitatiecommissie. Uit het sollicitatiegesprek herinner ik me, dat onze adviseur, de bibliothecaris van sociale academie De Nijenburgh, grote twijfels had bij een eventuele benoeming van Bert. Hij vond hem veel te goed. Hij dacht dat Bert al heel snel het HOI zou verlaten voor een nog ambitieuzere functie. Uit de beginperiode herinner ik me dat Bert het prachtig vond om een bibliotheek op te bouwen vanuit het niets. Het HOI werd met ingang van 1 januari 1977 gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs en verkeerde in 1980 nog duidelijk in de opbouw-fase. Ik denk dat we minder dan 100 boeken hadden, toen Bert begon.

Ik heb van 1977 tot 2016 gewerkt op het HOI en de opvolger daarvan, de Universiteit voor Humanistiek (UvH). Bert eveneens, maar dan van 1980 tot 2020. In al die jaren heb ik veel met Bert samenge-

werkt en veel van hem gezien. Ik noem slechts enkele punten.

In 1989 ging de UvH van start. Bouwdecaan Douwe van Houten organiseerde studiedagen met het hele personeel in vormingscentrum De Guldenberg in Helvoirt. Een van de onderdelen van de bijeenkomst was een vraag aan iedereen om iets te bedenken dat de UvH in het jaar 2000 zou moeten hebben (of een ander jaar, in ieder geval ver vooruit gedacht). Ik werkte in 1989 hard aan mijn biografie van H.J. Pos, hoogleraar aan achtereenvolgens de Amsterdamse Vrije Universiteit en de Gemeentelijke Universiteit (nu UvA). Ik had gemerkt dat interviews leuk waren om te doen en allerlei interessante gezichtspunten opleverden, maar dat je zonder archieven

als historicus een groot probleem hebt. Ik heb op die studiedagen in Helvoirt toen een korte notitie geschreven waarin ik betoogde dat de UvH in 2000 een Humanistisch Archief en Documentatiecentrum (HADC) zou moeten hebben. Met behulp van een commissie onder leiding van Piet Thoenes hebben we dat idee toen verder uitgewerkt. Vanaf het begin was Bert de spil in de organisatie. Zonder Bert was er niks terecht gekomen van dit initiatief.

Bert heeft een groot organisatorisch talent. Hij wist tientallen mensen te betrekken bij allerlei projecten die de dienstverlening van de bibliotheek en het HADC (later Humanistisch Archief en nog later Humanistisch Historisch Centrum genoemd) zouden uitbreiden. Bert trok die mensen aan als vrijwilliger of via diverse subsidies en regelingen. In de titel heb ik de woorden bibliothecaris, documentalist en historicus opgenomen, maar misschien had ik "organisator" toe moeten voegen. In dit verband wil ik nog

Peter Derkx

opmerken dat Bert ook het initiatief heeft genomen tot de oprichting van het J.P. van Praag Instituut. (Rob Tielman speelde ook een belangrijke rol bij de totstandkoming hiervan.) Het J.P. van Praag Instituut heeft geleid tot een aantal dissertaties over (de geschiedenis van) het humanisme, met name van Elise van Alphen en Vincent Stolk.

In 1997 heb ik samen met Bert het boek *J.P. van Praag. Vader van het moderne Nederlandse humanisme* (De Tijdstroom, 1997) geredigeerd. Het was een van de eerste boeken in een lange reeks waartoe Bert het initiatief nam. Een van de laatste is het onlangs gepresenteerde, door Sjoerd Karsten geschreven boek *De rode bovenmeester*, over de vrijdenker en socialist Adriaan Gerhard (Papieren Tijger, 2019). Een ander boek waar Bert trots op mag zijn, is het samen met Hans Blom en Jo Nabuurs geredigeerde *God noch autoriteit. Geschiedenis van de vrijdenkersbeweging in Nederland* (Boom, 2006).

Bert werkt op het ogenblik aan een dissertatie op het terrein van de geschiedenis van het Nederlandse humanisme sinds 1850. Ik ben blij dat ik daar samen met Joachim Duyndam als promotor bij betrokken mag zijn. Ik ben dankbaar voor het vele dat Bert gedaan heeft voor de geschiedschrijving van de humanistische beweging. Ik wens hem ook na zijn pensionering een mooie tijd, met zijn promotietraject maar ook anderszins, met zijn vrouw Ina, met hun dwergschnauzer Cosso, in een huisje op Texel, met recepten in de keuken, enzovoorts.

Finissage - Floris van den Berg

boekbespreking

Raymond van Es

Floris van den Berg heeft weer een nieuw boek toegevoegd aan zijn omvangrijke oeuvre. Het heet *Finissage*, filosofische slotbeschouwingen. De opzet van dit boek is wat anders dan van zijn eerdere boeken, hoewel de thema's hetzelfde zijn. Waar zijn eerdere boeken steeds een thema behandelden, is dit boek een verzameling essays over verschillende thema's. Op de achterflap staat dat 'waar zijn andere boeken dikwijls een uitgekristalliseerde opinie hebben, staat in de essays in *Finissage* het zoeken van een manier om je te verhouden tot deze vreemde tijd centraal'. Wat mij betreft klopt dit niet helemaal. Veel van de opinies die in dit boek worden verkondigd zijn in beton gegoten. Van een zoekend schrijven is ook in dit boek geen sprake.

Wie bekend is met de denkwereld van Floris van den Berg zal het niet verbazen dat het thema veganisme steeds weer opduikt in het boek. Dit gebeurt niet alleen in het gedeelte van het boek dat expliciet is gewijd aan dit thema, maar eigenlijk overal in het boek. Pagina na pagina blijft Van den Berg zijn boodschap er bij de lezer inrammen. Het effect dat het in ieder geval op deze lezer

heeft, is dat hij er doordmoe van wordt en de neiging krijgt het boek maar te laten voor wat het is. *Finissage* is een tamelijk drammerig boek. **Van den Berg** gebruikt daarbij een zeer emotioneel geladen taalgebruik om zijn punt te maken (dierenholocaust, dieren worden als slaaf gehouden, het doden van dieren is moord etcetera). Voor mij werkt dat contraproductief. Door die drammerigheid en zijn woordkeuze ben ik niet echt geneigd om naar Van den Berg te luisteren. Van den Berg claimt dat er nogal wat van zijn studenten veganist worden of lid van de Pvd. Misschien komt dat doordat Van den Berg tijdens zijn colleges een zakelijker toon aanslaat dan in zijn boeken of zijn publiekslezingen. Het zou me niet verbazen als je mensen met zakelijke argumenten eerder overtuigt dan met gedram en termen als dierenholocaust. Ik heb wel eens een veganist gesproken die me vertelde dat hij *ondanks* Floris van den Berg veganist was geworden.

Het extremisme van mensen als Van den Berg heeft gevaarlijke trekken. Veiligheidsspecialist Paul Abels zegt in Vrij Nederland het volgende: „Omdat je mensen die de relatie mens-dier op een andere manier inhoud geven, zoals jagers, vissers en boeren, dan gaat bejegenen met maatstaven die geen recht doen aan het onderscheid dat er in de natuur is tussen dier en mens. Ieder mens is eraan gehouden een dier fatsoenlijk te behandelen. Maar een dier op één lijn zetten met mensen en menselijke emoties toedichten, kan leiden tot rare conclusies. Dan zijn jagers ineens moordenaars. Mensen kunnen het soms ook niet uitstaan dat het ene dier het andere opeet. Het verschil tussen de regio en de stad openbaart zich daarbij steeds meer, net als bij Zwarte Piet. Er ontstaat een kloof.” In het uiterste geval kan dit leiden tot terrorisme. Het extremisme van Van den Berg blijkt duidelijk in bijvoorbeeld de volgende uitspraak uit een interview met hem:

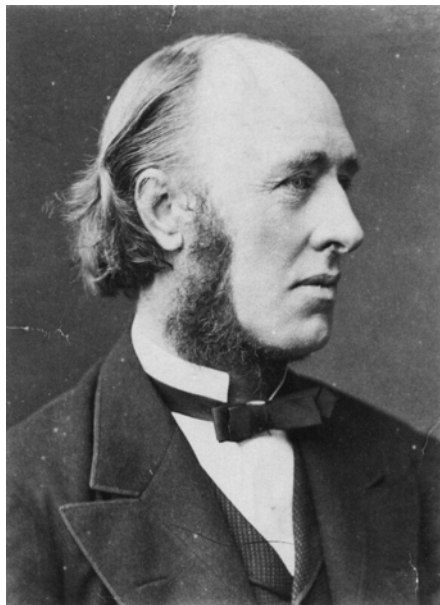

„Mensen die willens en wetens participeren aan de dierenholocaust door het eten van vlees en andere dierlijke producten zijn immorele monsters. Ik vind het moeilijk om met vleeseters om te gaan en net te doen of er niets aan de hand is. Het doden van dieren voor menselijke consumptie is moord en vleeseten is niet alleen moreel laakbaar, maar dient juridisch strafbaar gesteld te worden.” (p.216) Me dunkt dat dit het soort mentaliteit is waar Abels voor waarschuwt.

Van den Berg noemt zichzelf liberaal. Dat is vreemd voor iemand die extremistisch en intolerant is. Hij heeft een zeer beperkte visie op liberalisme. Zijn liberalisme beperkt zich kennelijk tot het niet schaden principe van John Stuart Mill. In de interpretatie van Van den Berg houdt dit in dat alles mag zolang je een ander geen schade berokkent. Dit is een simplistische benadering van het niet schaden principe. Op zich is de formulering niet onjuist, maar deze vergt wat meer uitleg. In de formulering van Van den Berg lijkt het om een morele regel voor individueel handelen te gaan. Het gaat bij Mill om de vraag wanneer een overheid of samenleving gren-

zen aan jouw handelen mag stellen. Verder is het nog maar de vraag of dit principe op iedereen van toepassing is. Mill dacht dat dit niet het geval is. Voor hem heeft dit principe enkel betrekking op leden van de beschafte gemeenschap (civilised community). Het heeft betrekking op een gemeenschap die in staat is zich te verbeteren door een vrije en open discussie.

Daarnaast hanteert hij het principe van de morele cirkel. Dat is op zichzelf geen liberaal principe. Het is een metafoor die afkomstig is van de negentiende eeuwse historicus **William Lecky** en is gepopulariseerd door de filosoof Peter Singer. De morele cirkel omvat de individuen waar we ons om bekommeren. Lecky meende dat deze cirkel steeds groter is geworden. Het begint bij de familie, vervolgens de eigen natie en vervolgens de gehele mensheid. Uiteindelijk zouden de dieren er ook onder vallen. Van den Berg lijkt, net als Lecky en Singer, te denken dat een grotere morele cirkel altijd beter is. Dat is niet vanzelfsprekend. De psycholoog Paul Bloom laat zien dat een grotere morele cirkel niet altijd een betere is. Hij vraagt zich af of foetussen onder onze morele cirkel moeten vallen, en we ze als gelijkwaardig met kinderen moeten behandelen. We zouden de cirkel nog

verder kunnen uitbreiden naar embryo's of zelfs zygoten. Het punt dat Bloom wil maken is dat niet alles hetzelfde morele gewicht heeft. Een te grote morele cirkel maakt het leven slechter voor individuen die duidelijk rechten en morele waarde hebben. Als we een zygote hetzelfde behandelen als een kind, dan brengen we zwangere vrouwen mogelijk schade toe. Morele beslissingen zijn vaak complex en laten zich niet vangen in de simpele schema's van Van den Berg.

Een ander centraal thema in dit boek is de ecologische crisis. Het is volkomen terecht dat Van den Berg dit ziet als een van de ergste bedreigingen van deze tijd. Hij heeft gelijk als hij zegt dat we onze levensstijl drastisch „moeten veranderen. Onze huidige levensstijl is een roverssamenleving waarbij wij stelen van onze kinderen en kleinkinderen, kortom van toekomstige generaties. We moeten onze ecologische voetafdruk terugbrengen tot maximaal het eerlijk aandeel.” (p.144) Het VVD mantra dat het 'haalbaar en betaalbaar' moet blijven gaat helaas niet op. Het zou inderdaad een hoop CO₂-uitstoot schelen als iedereen veganist zou worden, maar daar volgt niet uit dat dit een plicht zou zijn. Met een streven naar een veganistische wereld ga je de klimaatcrisis niet oplossen. Het is theoretisch gezien misschien denkbaar dat iedereen veganist zal worden, het zal je nooit lukken in de paar decennia die ons nog resten om de transitie naar een duurzame wereld te maken.

Gelukkig zijn er ook nog essays in *Finissage* die wel een plezier zijn om te lezen. Zijn essays over postmodern angehauchte filosofen als Gabriel Markus, **René ten Bos** en Joke Hermsen zijn mij uit het hart gegrepen. Van den Berg merkt naar aanleiding van *Dwalen in het antropoceen* van René ten Bos terecht op dat filosofie niet alleen verheldering is maar ook verduistering (p.58). Ik voelde dezelfde ergernis bij het lezen van dit boek. Van den Berg heeft groot gelijk als hij stelt dat de mens-

heid voor het grootste probleem ooit staat en dat Ten Bos alleen maar een duistere woordenbrij over dit onderwerp weet voort te brengen. Ik heb meer boeken van Ten Bos gelezen en ik kan u verzekeren dat hij dit bij ieder onderwerp doet. Deze voormalige Denker des Vaderlands is een postmoderne flutfilosoof. Dit soort filosofie belemmert het zicht op een oplossing van onze belangrijkste filosofische en maatschappelijke problemen. Zoals Van den Berg het formuleert: 'Postmodernisme is zand in de motor van progressie in de filosofie' (p.58). Het is positief dat Van den Berg in ieder geval wel een filosoof is die tracht helder te denken en te schrijven. Rationele argumentatie en waarheidsliefde staan bij Van den Berg voorop. Dat dit niet betekent dat zijn argumenten altijd kloppen, is uit het voorgaande wel duidelijk. Het voordeel van filosofen als Van den Berg is dat je altijd kunt aanwijzen waar iets niet klopt. Postmoderne filosofen zijn vaak *not even wrong* of nog erger.

Ik heb hier niet de ruimte om alle onderwerpen waar Van den Berg over schrijft te bespreken. Mijn eindoordeel is dat dit een onevenwichtig boek is. Sterke en zwakke stukken staan kras naast elkaar. Daarbij komt dat de activist in Van den Berg de filosoof nogal eens in de weg zit. Het is al met al geen boek dat ik de lezer kan aanbevelen.

Boven: Anton Constandse Lezing 2019; Paul Scheffer met echtgenote Saïda Sakali, DVG-voorzitter Stanley Bakker.
Onder: Bestuursvergadering in Utrecht, 1 februari 2020, Fabian van Langevelde, Violette Rondeel, Jacques Honkoop, Leon Korteweg, Simon ten Kate, Stanley Bakker, Dik Kruithof. Foto's René van Elst.

Column Terzijde

Xi Jinping

Sicco Polders

China is een grootmacht. Met een bevolking van bijna 1,4 miljard (sinds decennia een daling), een groot arsenaal aan kernwapens, en het op één na grootste bruto nationaal product ter wereld, heeft het veel invloed. Maar China is ook een dictatuur. Het land wordt totalitair geregeerd door de 66-jarige **Xi Jinping**. Na de door hem ingevoerde wijziging van de grondwet kan hij zijn leven lang president blijven, voorheen was dat maximaal twee termijnen van vijf jaar. Zijn woorden hebben een grondwettelijke status, vastgelegd als: "Xi Jinpings gedachtegoed over een nieuw tijdperk van socialistische en Chinese vorming." Onder zijn leiderschap is het nationalisme gegroeid. Met als gevolg de onderdrukking van minderheden, zoals de Oeigoeren van wie er één miljoen in strafkampen zitten – ter 'heropvoeding'. China is weer een controlestaat inclusief een persoonlijkheidsverheerlijking van de president, zoals ten tijde van Mao, een groot man volgens Xi Jinping. Persvrijheid is er niet, er is nauwelijks sprake van een onafhankelijke rechtspraak, verdedigers van mensenrechten worden vervolgd, en sociale media worden nauwkeurig nageplozen op onwelgevallige uitspraken en gecensureerd. Vrijheid van denken is een utopie; zodra een staatsburger een negatieve gedachte uitspreekt over de president of het politieke systeem is er kans op arrestatie.

Ook de vrijheid binnen de wetenschap, hét domein dat floreert bij kritiek en de uitwisseling van vrije gedachten, is aan banden gelegd. China is straks op het gebied van informatica en kunstmatige intelligentie de absolute nummer één van de wereld. Maar omgekeerd evenredig aan de technologische prestaties neemt de vrijheid van de wetenschappers af. Professoren worden

tijdens hun colleges bespied door camera's en af luisterapparatuur. Er worden studenten geworven om docenten in de gaten te houden. Toen professor economische wetenschappen You Shengdong het beleid van de president bekritiseerde, en deze 'Chinese droom' eerder een fantasie dan een ideaal noemde, gaven zijn studenten hem aan bij de autoriteiten vanwege radicalisme en anticomunisme. Er zijn zeven onderwerpen die nooit besproken mogen worden tijdens de colleges, waaronder de westerse democratie, universale waarden en persvrijheid.

Het is een bedenkelijke ontwikkeling na jaren van minder repressie en meer openheid. Een ontwikkeling die vraagt om een reactie van andere landen. Maar verder dan dat China oneerlijke handel bedrijft en minderwaardige producten op de markt brengt tegen te lage prijzen, komt men meestal niet. Xi Jinping wordt voor elke top gewoon uitgenodigd. Maar is een president die de vrijheid van zijn volk stelselmatig en met geweld onderdrukt nog een serieuze gesprekspartner?

You Shengdong is naar New York gevlucht vanwaar hij toeziet hoe zijn land na voorspoed te kampen heeft met afnemende groei, mede door het handelsconflict met de Verenigde Staten. Daarbovenop komt nu nog het coronavirus met steeds meer dodelijke slachtoffers. You Shengdong zou weleens gelijk kunnen krijgen dat de Chinese idealen onwerkelijk zijn en tegen een te hoge prijs komen. Want een wetenschap die haast onmenselijke prestaties levert qua productie en niveau maar waarbij de wetenschappers onder onmenselijke omstandigheden leven, vreemd voor vervolging vanwege hun afkomst, geloof of kritische houding, is geen ideaal maar een nachtmerrie.

Multatuli-jaar 2020

Op maandag 17 februari is door koning Willem-Alexander een gedenksteen voor Eduard Douwes Dekker onthuld in De Nieuwe Kerk te Amsterdam. De steen [foto] krijgt later dit jaar een vaste plek in de kerk. De onthulling vormde de opening van het Multatuli-jaar 2020. Arnon Grunberg hield een lofrede. Acteur Thom Hoffman beeldde de schrijver uit.

Het hele jaar door zijn er diverse manifestaties. In het Multatuli Museum in de Korsjespoortsteeg te Amsterdam is vanaf 8 maart de tentoonstelling Jubeljaren te zien met originele herdenkingsaffiches. Ook komen er een Multatuli Zomerschool, een filmfestival en de Multatulinacht van de Waarheid in De Brakke Grond (Amsterdam). Ook wordt dit jaar de website Multatuli Online gelanceerd om het lezen van zijn boeken te stimuleren. Er komt een speciale Multatulileerstoel aan de VU die bekleed zal worden door hoogleraar Jacqueline Bel.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Jules Brabers (1963) is historicus. Hij studeerde Geschiedenis en Internationale Betrekkingen en studeerde af in Veiligheidsproblematiek. Sinds 2002 is hij werkzaam bij het Humanistisch Archief, vanaf 2011 het Humanistisch Historisch Centrum. Van zijn hand zijn diverse artikelen en publicaties verschenen over deelgebieden van de humanistische beweging. In zijn vrije tijd is hij ook met geschiedenis bezig, in het bijzonder de Eerste Wereldoorlog. Ook op dit terrein heeft hij diverse artikelen en publicaties op zijn naam staan.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

Anton Constandse (Brouwershaven 1899-Den Haag 1985) was een Nederlandse schrijver, journalist, anarchist, atheïst en vrijdenker. Is ook redacteur van dit blad geweest.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Raymond van Es (Hendrik Ido Ambacht 1967) heeft filosofie gestudeerd en is redacteur van De Vrijdenker. Hij is mede-organisator van de Haagse Verlichtingsborrel en vrijwilliger bij het Spinozahuis.

Bert Gasenbeek (Maartensdijk, 17 december 1953) is een Nederlands historicus en humanist. Hij is lid van het Humanistisch Verbond, historicus bij de Universiteit voor Humanistiek, lid van De Vrije Gedachte en directeur van het Humanistisch Historisch Centrum.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Klassieke liefde, Eros en seks naar Ovidius*.

Simon ten Kate heeft 17 jaar gewerkt als ICT-er bij Royal FloraHolland. Houdt zich o.m. bezig met video editing.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur, thans ook hoofdredacteur, van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Violette Rondeel heeft een eigen lespraktijk, Impro Muzieklessen, geeft met veel plezier gitaarles aan kinderen en volwassenen. Tevens werkzaam in de ICT als support engineer op een servicedesk.

Ilse Vlasveld (1981) woont in de regio Rotterdam. Studeerde taalwetenschap. Werkt in de luchtvaart en in haar vrije tijd houdt ze van koken, zingen, sporten, wandelen, goede gesprekken, discussies en ontmoetingen. Leest graag alles wat los en vast zit.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.

Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden